

**Роль Чан Кайші у національній революції 1926-  
1927 рр.**

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Огляд історіографії проблеми.....	7
1.2. Джерельна база дослідження.....	13
1.3. Методологічні засади дослідження .....	15
РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЧАН КАЙШІ ТА ПІДВАЛИН ЙОГО ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1887-1923).....	19
2.1. Дитинство, юність й освіта.....	19
2.2. Отримання військового фаху й становлення націоналістичних поглядів (1906-1911 рр.).....	21
2.3. Початок воєнної діяльності. Прикметні риси особистості та його політичних поглядів (1911-1922 рр.).....	24
РОЗДІЛ III. СХОДЖЕННЯ ДО ВЕРШИН ВЛАДИ. ОЧІЛЬНИК УРЯДУ ТА ЙОГО ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА (1923 – ЛИПЕНЬ 1937).....	30
3.1. Військово-політична роль Чан Кайші у національній революції. Утворення нанкінського уряду (1924 – квітень 1927 роки).....	30
3.2. Програма розбудови китайської республіки та спроби її реалізації. Еволюція політичних поглядів.....	37
3.3. Чан Кайші у боротьбі проти загрози комунікації Китаю. Пошук політичного компромісу (1927 – липень 1937).....	41
РОЗДІЛ IV. ОРГАНІЗАТОР СПРОТИВУ ЯПОНСЬКІЙ АГРЕСІЇ. БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ КПК ТА ПОРАЗКА У НІЙ ЧАН КАЙШІ (ЛИПЕНЬ 1937-1949).....	47
4.1. Війна з Японією та її успішне завершення (липень 1937 – 1945 рр.).....	47
4.2. Зовнішня політика Чан Кайші та її вплив на хід визвольної війни .....	53
4.3. Громадянська війна та причини поразки у ній Гоміньдану (1946-1949).....	62

РОЗДІЛ V. УТВОРЕННЯ ЧАН КАЙШІ КИТАЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (ТАЙВАНЬ) ТА ЇЇ РОЗВИТОК у 50 – ПЕР. ПОЛ. 70-Х РР.....	69
5.1. Політичні погляди Чан Кайші та розбудова ним державних інституцій.....	69
5.2. Соціально-економічні перетворення уряду Чан Кайші та його зовнішня політика.....	73
5.3. Роль і місце Чан Кайші в новітній історії Китаю.....	80
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	90
ДОДАТКИ	

## ВСТУП

**Актуальність дослідження.** Здавна між істориками триває (і, очевидно, триватиме далі) суперечка про роль особи в історії. Одні вважають, що перебіг історичних процесів зумовлений глобальними чинниками на кшталт боротьби за владу, зростання пасіонарності чи протистояння цивілізацій, інші звертають увагу на діяльність окремої особи, саме її вважаючи творцем історії. Безумовно, особливий інтерес викликають діячі, котрі в ті чи інші часи творили та очолювали держави, суспільних течій та рухів тощо. Однак, якщо європейським та американським діячам у європейській та американській історіографії присвячено досить значну увагу, то про видатних азійських діячів через європоцентризм практично не писали. Все зазначене повною мірою стосується президента Китайської Республіки, генералісимуса Чан Кайші, особи, що спершу очолювала боротьбу за возз'єднання Китаю, протистояла прагненню європейських держав і США зберегти свої колонії в Китаї, а далі намагалася зупинити поширення комуністичної ідеології на території Піднебесної і стала правителем на острові Тайвань, не могла не привертати до себе погляди істориків.

В той же час у цій боротьбі проти старого і за новий Китай Чан Кайші займає унікальну й суперечливу позицію. З одного боку, він є для світу символом незламного опору демократичного Китаю комуністам і агресії Японії, державним діячем, під чиїм управлінням Китай скинув кайдани нерівноправних угод, і, отже, логічним кандидатом на лідерство післявоєнного Китаю. А з іншої складно уявити Чана як лідера нового Китаю, зважаючи на його непослідовні дії та твори, в яких він неухильно дотримувався консервативних уявлень.

В силу чого, на підставі виявлених міркувань, є актуальним і доречним дослідження політичного портрету генералісимуса Чан Кайші – керівника Китайської Республіки та лідера партії Гоміньдан. Необхідно також виявити сукупність чинників, які призвели до його поразки в громадянській війні в

Китаї та втрати ним влади в Піднебесній. Представляє науковий інтерес і характер відносин Чан Кайші з СРСР, Японією, США та КНР з 1949р. до 1975р. З цього погляду вивчати його особистості й ролі політичної діяльності. Чан Кайші в історії новітнього Китаю досі потребує свого ґрунтовного дослідження, а отже є актуальним.

**Об'єктом дослідження** є політична боротьба між націоналістичними і комуністичними силами Китаю у 20-х - 40-х рр. та відносинами КНР та Китаю .

**Предметом дослідження** стало вивчення життя видатного китайського державного і політичного діяча Чан Кайші – однієї з найяскравіших і суперечливих постатей новітньої історії Китаю.

**Хронологічні межі** роботи обумовлюються роками життя і діяльності Чан Кайші. Нижня межа визначається 1887 роком – часом його народження, верхня – 1975 роком – смертю.

**Географічні межі дослідження** охоплюють територію Китаю включно з Маньчжурією, Монголією, островами Хайнань та Тайвань.

**Мета дослідження** об'єктивно полягає в тому, щоб на основі аналізу фактів і літератури реконструювати політичний портрет видатного китайського державного діяча Чан Кайші та визначити його роль і місце у новітній історії Китаю.

Для досягнення поставленої мети автором сформульовано наступні **завдання** :

- з'ясувати ступінь наукової розробки проблеми дослідження та репрезентативність використаної джерельної бази;
- вивчити дитинство та юність Чан Кайші , а також процес навчання військовій справі, що вчинив важливий вплив та становлення його особистості;
- проаналізувати формування його політичної свідомості, впливу на нього ідеологій суньятсенізму й заперечно з революційної діяльності;

- показати особливості сходження Чан Кайші до вершин військової і політичної влади, зокрема участі у Національній революції 1925-1927рр. й утворення Нанкінського уряду, розбудову держави та її реалізації ;
- вияснити еволюцію його політичних поглядів у кінці 20-х – першій половині 30-х рр. та зовнішньополітичну діяльність;
- розкрити характер боротьби з КПК й чинники, що спонукали до створення антияпонського фронту;
- осмислити роль Чан Кайші в організації боротьби китайського народу з японською агресією та вплив на неї зовнішньополітичного чинника у 1937-1945 рр. ;
- встановити процес творення Чан Кайші Китайської республіки Тайвань, еволюцію його поглядів у 50-х- першій половині 70-х рр. й прикметні риси його соціально-економічної політики;
- з'ясувати роль і місце Чан Кайші у новітній історії Китаю.

**Методологічні засади дослідження** полягають у спробі комплексного висвітлення життя і політичної діяльності Чан Кайші, зокрема його індивідуальності й особистості, політичних уподобань та їх еволюцій, самовідданої боротьби за незалежність країни та розбудову у ній державного життя, включно на о. Тайвань.

**Елементи наукової новизни** мають місце у спробі комплексного висвітлення політичного портрету Чан Кайші та його еволюції в контексті історії Китаю протягом всіх років життя.

**Практичне значення роботи** вбачаємо у можливості використання наведених у них фактів і висловлених суджень при розробці лекцій з новітньої історії Китаю, навчально-методичних посібників, учителям при проведенні уроків і студентам при підготовці до семінарських занять та написання курсових, бакалаврських і магістерських робіт .

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення і результати роботи доповідалися й обговорювалися, на засіданні кафедри всесвітньої історії КПНУ імені Івана Огієнка та в ході звітної науково-практичної

конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка в квітні 2023 року.

**Здійснено публікацію** на тему « Роль Чан Кайші у національній революції 1926-1927 рр. » у збірнику наукових праць студентів та магістрантів історичного факультету К-ПНУ імені Івана Огієнка.

**Структура роботи** визначається метою та завданням дослідження. Вона складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури й додатків.

## РОЗДІЛ І. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

### 1.1. Огляд історіографії проблеми

Історіографія проблеми дослідження Чан Кайші складається з праць дослідників радянського періоду, сучасних вітчизняних, російських вчених та зарубіжних істориків. Перш за все охарактеризуємо праці радянських вчених.

Радянські дослідники Богословський В.А., Москальов А.А. охарактеризували національну ситуацію в Китаї в 1911-1949 рр., на підставі дій Гоміньдану і КПК. Тут проаналізовано підхід до національної проблеми Сунь Ятсена та доктрину «єдиної нації» Чан Кайші [12]. Схожу проблему намагався розглянути Махмутходжаєв М.Х. В праці розглядаються національні концепції гоміньданівських діячів, адміністративно-правова, соціально-економічна політика Нанкінського уряду в Південному Китаї та визвольний рух народів Нехань [41].

Дослідниця Мамаєва Н.Л. розглядає в монографії еволюцію ідеології та політичних установок Гоміньдану, а отже в значній мірі і Чан Кайші, який суттєво вплив на неї, напередодні та в ході національної революції [38].

В праці Мирвицької Р.А. досліджуються роль та місце СРСР у зовнішньополітичній стратегії Гоміньдану. Розглядається історія радянсько-китайських відносин, вплив на них Чан Кайші [42].

Значним є внесок вченого Ю. М. Галеновича у дослідження постаті, життя та діяльності Цзян Чжунчжена, відомого в країнах Європи як Чан Кайші, – одного з лідерів Китаю у ХХ столітті, наступника Сунь Ятсена, керівника Китаю під час Другої світової війни, глави партії Гоміньдану в Китаї та на острові Тайвань [18].

Дослідник В. Воронцов був одним із тих, хто започаткував вивчення особистості Чан Кайші – лідера Гоміньдану та керівника Китайської



національної революції, наступника Сунь Ятсена та головного борця з комунізмом протягом 20 років, в радянській історіографії [15].

Праця радянського дослідника М.С. Капиці дає можливість оцінити зовнішньополітичну діяльність китайського керівництва. Серед іншого згадуються дипломатичні кроки Чан Кайші [29].

Наступна група праць – це сучасна російська історіографія. Серед праць російських істориків слід звернути увагу на дослідження Іванова П.М., яке розглядає проблему поширення християнства в Китаї та розказано про сучасний стан цієї релігії у КНР та на Тайвані. Вплив християнства на політичний розвиток Китайської Республіки показано на прикладі звернення до нього великих державних діячів Сунь Ятсена і Чан Кайші [26].

В роботі Панцова А.В. «Чан Кайші» звертається увага на особу Чан Кайші чиє бурхливе революційне, дипломатичне та особисте життя залишалося за рамками демонстративно тенденційних видань [49].

Публікація Юркевича А.Г. простежує процес формування органів військової та партійної розвідки та контррозвідки, які контролювали лідер китайської партії Гоміньдан і керівник військової школи Хуанпу (Вампу) Чан Кайші [70].

У монографії російського дослідника Бурова В.Г. розглядається процес економічної та політичної модернізації тайванського суспільства, починаючи з 1950 року. У цьому докладно аналізується ідейно-політична доктрина Гоміньдана, викладена роботах Сунь Ятсена і Чан Кайші [13].

Сучасний російський дослідник О.О. Клименко характеризує поїздку американського представника в Китаї Дж. Маршалла метою якої було досягнення домовленостей між КПК та Гоміньданом. І хоча місія провалилася, вона показала зацікавленість США в досягненні миру в Китаї [35].

Серед російських підручників, які були цінними для характеристики політичного портрету Чан Кайші ми виділили «Новітню історію Китаю» [45], «Новітню історію країн Азії та Африки» за редакцією А.М. Родрігеса [46-47],

Трошина Ю.А. «Історія країн Азії і Африки в новітній час» [61], Тумакова А.І., і Чижова А.П. «Новітня історія країн Східної Азії (1945-2000 гг.). [62], Цветкова Г.М. «Міжнародні відносини й зовнішня політика 1917-1945 pp.» [64].

Джерелознавче дослідження Є.С. Діанової зосереджене на військових мемуарах радянських радників, які допомагали Сунь Ятсену та Чан Кайші реалізувати революцію в Китаї в 1925-1927 pp. [23].

Вітчизняна історіографія – це праці вченого П.П. Білака, який проаналізував вплив демократичних перетворень на Тайвані та розв'язання проблеми стосунків між КНР та Китайською Республікою на Тайвані [10]. А також дослідження О.В. Набока, який визначив етапи політики США в період розгортання «холодної війни». Важливою особою для американської влади був китайський лідер Чан Кайші, а тому в цій праці лаконічно та чітко відображено всі аспекти відносин між двома державами [43].

Варто віднести до цієї групи і підручники Ямпольської Л. М. «Новітня історія країн Азії та Африки: Навчально-методичний комплекс для студентів історичного факультету» [71], М.Й. Марущака «Історія дипломатії ХХ століття: Курс Лекцій» [40]. В цих працях відображено деякі моменти міжнародної політики Китаю і Тайваню, Громадянської війни, діяльності Чан Кайші, протистояння японській агресії, співпраці з радянською владою.

Наступною і останньою групою праць присвячених нашому дослідженню є дослідження іноземних авторів.

До сучасних іноземних публікацій слід віднести працю «Чому Азії вдалося» дослідника Д. Стадвелла. Автор звертає увагу на причини економічного злету Тайваню під керівництвом Чан Кайші. Він підкреслює, що цей успіх був би неможливий без проведення земельної реформи та подолання корупції в країні [58].

Дослідження Джея Тейлора (Taylor Jay) зображає Чан Кайші, як вражаючу постать, яка залишила Китаю більшу спадщину, ніж йому вважали. Амбітний офіцер, Чан прийшов до влади, коли Сунь Ятсен помер у 1925

році. Намагаючись об'єднати хаотичну націю, він боровся з воєначальниками та ворогуючими комуністами, а потім провів дев'ять ще кривавіших років у боротьбі з японцями [94]. В іншій праці дослідник пише про сина Чан Кайші – Чан Чінг-куо, який народився в 1910 році. У молодості Чінг-куо був комуністом і троцькістом і дванадцять років прожив у Росії. У 1949 році він разом із батьком і двома мільйонами націоналістів втік до Тайваню. Він керував жорстоким придушенням інакомислення на острові та був головним гравцем у холодній, іноді гарячій війні між комуністичним Китаєм і Америкою [95].

Емілі Хан (Hahn Emily) вказує, що в 1911 році 24-річний Чан Кайші був невідомим китайським студентом, який завершував військову підготовку в Японії. В. Ніхто не вірив, що цей солдат до 1928 р. досягне чогось. А він досяг світової слави як лідер, який порвав з Росією і звільнив новостворену Китайську Республіку з-під контролю комуністів. Критично оцінюючи китайсько-американські відносини, Хан проливає нове світло на цього складного лідера, який був однією з найважливіших світових політичних фігур минулого століття [85].

Дослідження Джорджі Даура та Самарані Квідо (De Giorgi Laura, Samarani Guido) ілюструють основні тенденції в останніх міжнародних дослідженнях Чан Кайші, не лише збагачуючи розуміння особистості та життя Чан, але й поміщаючи Чана та його історичний досвід у ширші рамки внутрішнього та міжнародного контексту Китаю [80].

Річард Гібсон та Вень-хуа Чен (Gibson Richard M., Chen Wen H.) звертають увагу на причини поразки Чан Кайші та його наступні кроки. А вони полягали в продовженні боротьби в Таїланді і Лаосів так званому «Золотому трикутнику. загальновідомою назвою [84].

Сяо-тінг Лін (Lin Hsiao-ting) розглядає існування двох китайських держав, одна з яких контролює материковий Китай, а інша – острів Тайвань, що розглядається як неминучий результат громадянської війни в Китаї.

Автор звертає увагу на питання дилеми двох Китаїв, а також роль тут Чан Кайші [87].

Серед зарубіжних дослідників привертають увагу праці Фенді Джонатана (Fenby, J.), де автор широко спираючись на оригінальні китайські джерела та звіти тогочасних журналістів майстерно передає біографію Чан Кайші, описує його політичну кар'єру, досліджує внутрішню та зовнішню політику Китаю за його правління. На думку автора Чан Кайші був людиною, яка віддала Китай комуністам. Будучи лідером націоналістичного руху Гоміньдан, Чан у 1928 році став головою уряду в Нанкіні. Хоча він претендував на владу протягом 1930-х років і був єдиним китайським діячем достатнього авторитету, який відвідав конференцію з Черчілем і Рузвельтом під час Другої світової війни його прагнення до єдності завжди перешкоджало загрозам на двох фронтах [82-83].

Гарольд Таннер (Tanner Harold M.) звертає увагу на те, що громадянська війна в Китаї, яка завершилася перемогою комуністичних сил Мао Цзедуна в 1949 році, стала серйозним ударом по інтересам США на Далекому Сході та призвела до гарячих взаємних звинувачень щодо того, як Китай був втрачений. Автор звертає увагу на кампанію Чан Кайші в Маньчжурії, де переплелись китайські, радянські, японські інтереси і де було вирішено долю Китаю [93].

Кейт Сайнсбуру (Sainsbury Keith) проаналізувала зустрічі Сталіна, Рузвельта та Черчилля в Ялті, Потсдамі, Тегерані та Касабланці (де був присутній і Чан Кайші) та звернула увагу на домовленості, які були там укладені [91].

Автореферат дисертації та публікація Ян Го присвячена ролі Радянського Союзу у протистоянні Комуністичної партії Китаю та Гоміньдану у 1920-1940-і роки та поїздки Чан Кайші до СРСР в 1923 р. [72; 73].

Книга Ханни Пакули (Pakula Hannah) розповідає про захоплюючу жінку, здатну маніпулювати та її родину, які значною мірою відповідальні за

те, що Китай є таким, як є. Сун Мей-лін, або мадам Чан Кайші, як її називали, займає унікальне місце в центрі цієї історії. Завдяки цій жінки ми змогли краще зрозуміти характер та дії Чан Кайші [90].

Важливою для дослідження була праця Лох Піччопей (Loh, Pichon Pei), де проаналізовано життя та навчання Чан Кайші в молодому віці [88].

Дослідник Ян Шубяо у праці «Біографія Чан Кайші» розкриває процес та причини провалу правління Чан Кайші, показує масштаби японської агресії проти Китаю та характеризує правління генералісімуса [74].

Дональд Джордан (Jordan Donald A.) звертає увагу на Північний похід, як на кампанію розпочату Чан Кайші та Національною революційною армією (НРА) Гоміньдану проти уряду Бейяна та інших регіональних воєначальників у 1926 році [86].

Праця Лойда Істмана (Eastman Lloyd E.) присвячена національній революції в Китаї. Дослідженні, заснованоме на широкому масиві документальних джерел, які досі не використовувалися. Автор глибоко заглиблюється в внутрішню роботу націоналістичного режиму та робить висновок, що націоналісти зазнали краху в основному внаслідок власних невдач. Бо навіть Чан Кайші сказав про Гоміньдан напередодні його остаточної поразки в 1949 році: «Таку партію давно треба було знищити й змести» [81].

Книга китайського історика Цин Жу-цзі «Історія американської агресії на Тайвані» є суб'єктивним набором ідеологічних штампів, де автор викладає в основному власні думки щодо ролі США в становленні Тайваню [65].

Серед інформаційних ресурсів, які дозволили нам уточнити деякі деталі життя та діяльності Чан Кайші варто згадати електронні ресурси сайтів wikipedia, tyzhden.ua, jnsm.com, vpered.wordpress, istpravda, armyinform, sinologist, localhistory.org, sites.asiasociety, history.com, library.udpu.edu й інші [10; 14; 16; 19-22; 24-25; 28; 30-34; 37; 39; 44; 48; 51-57; 59-60; 63; 66-69; 75; 76-79].

Отже, історіографія дослідження будується на працях радянських дослідників, іноземних публікаціях, сучасних російських та українських працях. Ваговим доповненням були й матеріали ряд електронних ресурсів, які дозволили уточнити, поглибити, розширити політичний портрет китайського лідера періоду національної революції Чан Кайші.

## 1.2. Джерельна база дослідження

Важливою передумовою ґрунтовного та всебічного дослідження проблеми є наявність історичних джерел. Вивчення ролі, місця та значення Чан Кайші та його аналіз його політичного портрету потребує комплексного аналізу різних за походженням та інформаційним навантаженням джерел. Згідно із сучасними підходами до типології джерел використані нами джерельні матеріали поділимо на такі групи: документальна та мемуарна література.

До першої групи варто віднести дослідження за редакцією Т.Н. Акатової «Робітничий рух в Китаї: Революція 1924-1927 рр.» В цій праці містяться документи та матеріали, що характеризують в основному профспілковий рух китайських робітників в період революції 1924-1927 рр., а саме: створення профсоюзів, вихід на страйки, протести, організацію робітничих органів влади, дії Чан Кайші спрямовані на їх контроль [1].

В збірці документів за редакцією Сотникової І.Н. та Верченко А.Л. включено документи, що відносяться до ранньої історії Компартії Китаю. Відображено підготовку до утворення Китайської компартії, створення КПК, її взаємодія з Комінтерном, співпраця з Гоміньданом у національно-революційному русі, проблеми взаємодії та драматичного розриву двох партій [6].

Хрестоматія по новітній історії, яка видана в 1961 р. дає нам можливість оцінити боротьбу КПК та Гоміньдану, а отже краще зрозуміти роль та значення Чан Кайші в Китайській національній революції [7].

Важливим джерелом є мемуари, спогади безпосередніх учасників подій. До мемуарної літератури варто віднести мемуари Цзян Чжунчжэна (Чан Кайші) про роль та значення Росії в Китаї. Генераліссимус Чан Кайші програв війну проти КПК і був змушений виїхати на Тайвань. Але до цього вірний ідеалам китайської революції 1911 року, Чан Кайші завзято боровся за національне відродження свого народу, ведучи боротьбу на три fronti: проти західних країн, воєначальників, що розривали країну і проти комуністів. Його спогади – про цю боротьбу [8].

Автор мемуарів, Далин С.А., неодноразово бував у 20-х роках у Китаї, де брав участь у революційному русі. В мемуарах він розповідає боротьбу китайських робітників і селян за своє звільнення, про допомогу радянської влади, про зустріч автора з Сунь Ятсеном, Чан Кайші [4].

Ще одним мемуарним джерелом, яке допомогло нам краще розглянути питання політичного портрету Чан Кайші стали записки Пен Дехуай, колишнього міністра оборони КНР, члена Політбюро ЦК КПК, комуніста, який загинув у період «культурної революції» у Китаї 1974 року. У книзі в історичній послідовності описано найважливіші події китайської революції, наведено численні раніше невідомі факти. Зокрема, автор звертає значну увагу на Громадянську війну в Китаї та роль у ній Чан Кайші [5].

Написана безпосереднім учасником та очевидцем подій 1926-1927 років у Китаї, є книга В.В. Вишнякова-Акимової. Вона розповідає про революційну боротьбу китайського народу, про міжнародну допомогу СРСР Китаю. У ній міститься матеріал про діяльність радянських радників у лавах китайської революції. Серед іншого згадується співпраця радянських військових та Чан Кайші [3].

Генерал-лейтенант у відставці Благодатов (Роллан) був військовим радником у революційних військах Китаю. Книга заснована на особистих записах, що збереглися щоденниках його колег, а також на матеріалах радянських архівів. Друга частина присвячена роботі автора в Національно-

революційній армії спочатку в Гуанчжоу, а потім у штабі військ, які здійснювали знаменитий Північний похід 1926-1927 рр.[2].

Ще однією працею, яка дає нам можливість оцінити роль Чан Кайші в китайській революції є мемуари А.І. Черепанова, який у 1923 р. за дорученням партії та уряду СРСР поїхав у Китай у першій п'ятірці військових радників, запрошених для служби у військах Гуанчжоуського (Кантонського) уряду китайським революціонером доктором Сунь Ятсеном [9].

Отже, джерельна база дослідження достатня для вивчення даного питання. Наявні збірники документів, хрестоматійні матеріали та мемуари радянських радників і самого Чан Кайші навіть зважаючи на певну суб'єктивність поглядів авторів, вплив марксистсько-ленінської методології, яка покладена в основу їх праць, дають можливість охарактеризувати політичний портрет Чан Кайші і зробити відповідні висновки.

### 1.3. Методологічні засади дослідження

Успішне вивчення політичного портрету Чан Кайші, його внеску у розбудову китайської держави протягом 20-70-х рр. ХХ ст. передбачає дотримання певних методологічних засад. З-поміж останніх науковці виокремлюють принципи і методи, які у своїй сукупності визначають коректність постановки проблеми, шляхи її вирішення і правильність сформульованих висновків.

У роботі реалізовано низку принципів історичного дослідження – чітких установок, що ними необхідно керуватися у вивченні історичної дійсності, які визначають оцінку вченим фактів минулого, джерел і дають можливість сформулювати наукові висновки. Зокрема, принцип історизму. Він передбачає погляд на явища і події у відповідності до умов конкретної історичної епохи, з урахуванням їх розвитку. Так, вивчення становлення



поглядів Чан Кайші, його внеску та впливу на всі етапи Китайської революції здійснено у порівнянні із станом дослідженості даної проблематики; зроблено спробу розкрити вплив «духу епохи» на діяльність політика. У дослідженні застосовано принцип об'єктивності – неупередженого вивчення минулого, що ґрунтується на фактах історичної дійсності в їхньому істинному змісті, неспотвореному і «підігнаному» під ту чи іншу схему. Ці положення дотримано в характеристиці поглядів політика та його внеску у відновлення китайської державності в першій половині ХХ ст. з урахуванням як здобутків Чан Кайші, так і допущених ним помилок

Як засіб вивчення становлення, розвитку й еволюції політичних поглядів, світогляду Чан Кайші у дослідженні застосовано мовний логіко-лінгвістичний (описовий) принцип. Для цього висвітлено вплив сім'ї й соціального і освітнього середовища на майбутнього політика й державного діяча, а також стан розвитку історичних процесів в Китаї першої половини ХХ ст.

Важливу роль у нашому дослідженні мав біографічний принцип. Він орієнтує на вивчення історичних явищ і процесів крізь призму життя та творчості помітних представників епохи. Цей підхід передбачає три процедурні стадії дослідження: перша – емпірична, яка ґрунтується на історичних методах дослідження; друга – аналіз життя та діяльності, психічного складу особистості, інтерпретація фактів на підставі історичної та психологічної реконструкції; третя – репрезентація особи, її поглядів у сукупності внутрішніх і зовнішніх зв'язків, спонукальних мотивів поведінки.

Ми застосовували також загальнонаукові методи пізнання: джерелознавчого аналізу і синтезу, типологізації та класифікації – при характеристиці джерел; логічний – при аналізі поглядів політика, осмисленні особливостей теоретико-методологічних засад його нечисленних творів. Використано також спеціально-історичні методи: історико-ретроспективний – в огляді історіографії, історико-типологічний для виділення різних типів джерел, історико-порівняльний при співставленні життя і діяльності Чан

Кайші з сучасним йому діячами: Мао Цзедунем, Йосипом Сталіним, Адольфом Гітлером. Ефективність методу залежала від того, наскільки істотними були ознаки явищ, на основі яких проводилося порівняння. А це питання ролі генералісімуса у розбудові державі, організації та продовженні Північного походу, боротьбі з КПК, об'єднанні сил для відсічі японській агресії, погляди Чан Кайші та сучасників на особливості державного ладу Гоміньданівського Китаю.

Проблемно-хронологічний метод використовувався для дослідження динаміки змін поглядів державного діяча у часовій послідовності, а також за його допомогою було оптимізовано процес аналізу та критичної оцінки власних праць Чан Кайші як державного діяча демократичного Китаю. Метод періодизації дозволив прослідкувати етапи вивчення життя і політичної діяльності політика. Евристичний метод допоміг визначити стан вивчення проблеми і виявили джерельну базу дослідження. Діалектичний підхід передбачав аналіз поглядів Чан Кайші з урахуванням змін в соціально-економічному і культурному розвитку тогочасного китайського суспільства. Біографічний метод дав можливість дослідити формування світогляду та державницьких поглядів діяча та його бачення майбутнього Китаю на основі «трьох народних принципів» Сунь Ятсена: націоналізмі, демократії та процвітання. Використано елементи герменевтичного методу при інтерпретації праці політика. Метод системного аналізу дозволив оцінювати політичний портрет Чан Кайші у взаємозв'язку елементів, враховуючи зовнішній і опосередкований шари інформації, залучаючи додаткові джерела, зокрема мемуари інших діячів, де згадується Чан Кайші та таким чином одержати системне бачення доктрини державного діяча.

Отже, окреслена теоретико-методологічна база роботи у сукупності принципів і методів є перевіреним адекватним інструментарієм для дослідження й висвітлення політичного портрету Чан Кайші. Вона дає можливість на достатньому рівні розв'язати поставлені завдання. Вказані принципи та методи дозволяють на основі аналізу джерел та історіографії

реконструювати формування політичних поглядів Чан Кайші, їх зміну в процесі діяльності та використання набутих рис характеру для керівництва Гомінданівським Китаєм у визначених хронологічних межах.

Таким чином, проаналізувавши праці радянських, російських, вітчизняних і зарубіжних науковців, дослідивши джерельну базу та взявши на озброєння сучасні принципи та методи дослідження маємо підстави сказати, що вони дозволили нам досягнути поставленої мети.

## РОЗДІЛ II.

### ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЧАН КАЙШІ ТА ПІДВАЛИН ЙОГО ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1887-1923)

#### 2.1. Дитинство, юність й освіта

Цзян Цзені народився на світ 31 жовтня 1887 року або за китайським сільськогосподарським календарем (за старокитайським стилем), у п'ятнадцятий день дев'ятого місяця, о другій годині пополудні. Це відбулося в солянній лавці, що належала його батькові [18, с.19]. Місцем його

народження було Цікоу, маленьке містечко в повіті Фенхуа, провінції Чжецзян, за 30 км від центру повіту, міста Нінбо. Чжецзян належала до найбагатших провінцій Китаю. Дід Чан Кайші – Юй Бяо першим зі свого роду змінив землеробство і зайнявся торгівлею [15, с.4-5]. А батько, майбутнього лідера Китаю, Цзян Чжаоцун був торгівцем, який володів земельною ділянкою в 40 му. Він разом з матір'ю Ван Цайю займалися суборендою землі в найм селянам [4, с.312], а також торгували сіллю.

Чан у дитинстві часто хворів, а коли почував себе добре, бігав по селі з сусідськими хлопчиками, бився, грав у війну, купався в Шаньсі, лазив навколишніми пагорбів і палив багаття. Він так пустував, що в містечку його прозвали «Жуйюань-бандит». «Я міг будь-якої миті потонути, і моє тіло завжди було в опіках та порізах», згадував він. Батько сидів у лавці з ранку до вечора і не мав часу займатися сином, зате дід і особливо мати піклувалися про нього. «Мій дід завжди доглядав мене, коли я хворів. Він невідлучно знаходився біля мого ліжка... А моя бідна мати хвилювалася про мене в двічі більше, ніж інші матері про своїх дітей [49, с.17-18].

Щоб охарактеризувати риси особистості Чана в дитинстві скористаємось мемуарами його вчителя Мао Сичена. Вони дають уявлення про характер останнього. «Він вважав клас сценою, а товаришів по навчання маріонетками: він був дикий і неприборканий. Але коли відповідав біля дошки, читав чи стискав у руках пензлик для письма, думав над відповіддю, навіть тисячі голосів навколо не могли вивести його із зосередженої задумливості. Моменти спокою та вибухів змінювалися в нього іноді протягом кількох хвилин: можна було подумати, що перед нами дві людини» [49, с.22].

Батько помер, коли Чанові було тільки вісім років. Свою матір Чан описав як «зразок конфуціанських ідеалів» [68]. В цей час хлопчик одружується. Паралельно з подружнім життям Чан починає навчатися [77].

Життя без батька, відсутність в сім'ї захисника, потреба в коштах, а також бажання та можливість навчатися мали значний вплив на формування

прикметних рис особистості Чан Кайші. Зокрема, у своїй промові перед Гоміньданом у 1945 році сказав: «як ви всі знаєте, я був сиротою в бідній родині. Моя мати у відсутність батька зазнавала найжорстокішої експлуатації з боку сусідських хуліганів. Зусилля, які вона докладала для боротьби з інтригами цих сімейних зловмисників, безумовно, наділили її дитину, виховану в такому середовищі, незламним духом боротьби за справедливість [77].

У 1903 р. 16-річним юнаком Чан вперше залишив батьківський будинок. Настав час Чан Кайші вступити на шлях навчання. Спочатку – в школу в повіті Фіньхуа, а з 1905 – в школу Східного Чжецзяна. Чан також поїхав до Ханчжоу, щоб дослідити можливості продовження освіти в тамтешній юридичній школі. Так задумала його мати, але й молодий юнак мав власні смаки, а вони лежали в сфері військової науки [85, с.17]. Тим не менше тут він познайомився з основними догмами традиційної китайської філософії, покликаними служити інтересам цинської (ієрогліф Цін – чистий, світлий) династії, представники якої були вихідцями з маньчжурів і підкорили Китай у XVII ст. [15, с.5-6].

Отже, Чан Кайші народився в заможній родині, яка мала можливість його забезпечувати, приділяти увагу та формувати в його характері відповідні ідеологічні конфуціанські наративи в міру дорослішання. Суттєвий вплив на становлення особистості підлітка мали рання смерть батька, піклування матері та раннє одруження, що було частиною традиції китайської культури.

## 2.2. Отримання військового фаху й становлення націоналістичних поглядів (1906-1911 рр.)

Після закінчення початкової школи Чан поступив в школу Східного Чжецзяна, де вперше познайомився з військовим мистецтвом. А також тут

почав ненавидіти несправедливість та все що пов'язано з Японією. Зокрема, Чан сидів в одному з ресторанів на березі озера, обідав і нікого не турбував, коли офіціант попросив його перейти в інше місце. Стіл, який він мав, пояснив офіціант, був найкращим у закладі, і його хотіли зайняти кілька важливих чиновників. Чан образився. Пізніше цей випадок привів його до знайомства з літніми людьми, які були справжніми революціонерами [85, с.17-18].

Кінець XIX ст. був часом, коли японці завдали поразки військам Китаю й вигнали їх із Кореї. Цинська влада була змушена просити миру й підписала принизливий договір в Сімоносеці (1895 р.). [85, с.18]. Також японська армія, здобула перемогу над армією царської Росії, пожинала реальні плоди цієї війни. Думками молодого Чана, як і багатьох його однолітків, не могла не заволодіти ідея поїздки в Японію, в країну, перед економічними і військовими успіхами якої вже всерйоз схилилося чимало його освічених співвітчизників, вбачаючи в цьому приклад для наслідування. А тому мати зібрала гроші, пожитки, і син вирушив у дорогу [15, с.7].

Спочатку він спробував поступити в Японії у військову школу Shinbu Gakkō (Японська імперська військова академія, найвищий навчальний заклад для китайських студентів) [68]. Це сталося в квітні 1906 р., коли Чан Кайші вперше відвідав цю країну для навчання [80, с.14]. Поступити не вдалося, бо була квота на вступ китайців і не було рекомендаційного листа від Міністерства оборони країни. Але він затримався у Японії на кілька місяців, де за цей час знайшов роботу та вивчив японську мову. Він також завів багато знайомств серед молодих китайських революціонерів [85, с.20].

Чан Кайші повернувся до Китаю «взимку» або «наприкінці року» того ж року. Точна дата його повернення невідома. В 1916 р. в своєму щоденнику він написав: «я поїхав до Японії (у дев'ятнадцять років), спочатку маючи намір вчитися у військовій школі. Однак, оскільки обмеження були дуже суворими, мені не дозволили вступити до військової школи без рекомендаційного листа від Міністерства армії Китаю. А тому Чень Кімей

познайомив мене з Сунь Чжун Шанем та китайськими революціонерами які діяли в Токіо. Мої почуття до китайської нації поглибились; крім того, я не міг стримати свого бажання вигнати маньчжурів Цін і відновити Китай» [80, с.14].

Для того, щоб втілити свою мрію навчатися в японській школі Чан Кайші вступає до Tongguo Iujun sucheng xuetang (армійський прискорений курс підготовки) у Баодяні у червні 1907 року. Тут Міністерство оборони провело іспит для відбору студентів для навчання в Японії з числа тих, хто спеціалізувався на японській мові в цій школі взимку того ж року. Хоча Чанг не спеціалізувався на японській мові, він склав іспит. Здача екзамену була гарантією китайського уряду для навчання в Японії [80, с.16]. Враховуючи природу майбутньої школи, знання японської мови було важливим. Є кілька джерел, що говорять про високий рівень знань Чан Кайші японської мови. Навчання в цій школі велось переважно японською мовою. Навчання в 19-му полку в Такада, де він служив пізніше природно, проводилося з використанням японської мови. Газетні статті під час візиту Чанга до Японії між 28 вересня та 8 листопада 1927 року також підтверджують його розмовні здібності [80, с.17].

А тому Чан Кайші вдруге поїхав до Японії і вступив до Shinbu Gakkō в березні 1908 року. Програма навчання була розрахована на три роки [15, с.8]. Навчальний план був поділений на військовий і загальний курси з наголосом на останніх [80, с.16]. Школа була закінчена в грудні 1910 р. і почалася військова служба.

До того часу, як Чан Кайші виріс, він прагнув великих справ, і його розум був сповнений героїв давнини, про яких він читав у школі та бачив на сцені, які звільнили б його країну від тиранів. А тому він хотів допомогти Китаю, а шлях до цього лежав через армію [85, с.18]. Навчаючись в Японії Чан описує себе як людину з сильними націоналістичними почуттями з бажанням серед іншого, «вигнати маньчжурську Цин і відновити Китай» [77].

Навчання в Японії мало значний вплив на його характер, культуру, виховання. Тут він крім мови вивчив традиції цієї країни і пізніше намагався поширити їх на Китай. Зокрема, йому вдалося позбавитися звички плюватися. Японці плювали у носову хустку чи в цигарковий папір, а потім клали це до кишені, поверталися додому, щоб випрати чи викинути [80, с.20-21]. Також на Чан Кайші, як на південного китайця, сильне враження, мав клімат Японії. Він писав в щоденнику: «У дитинстві я не був фізично сильним, але все ж поїхав до Японії вчитися на військового. Я дуже старався тренуватися. Коли випав сильний сніг, то я іноді обмивав своє тіло снігом або холодною водою. А тому моє тіло стало сильнішим після важких тренувань, а миття тіла зробило здоровим і дух [80, с.22].

Він був вражений ставлення японців до споживання холодної їжі, адже це була іншими словами, базова військова підготовка. Також у них з дитинства з'явилася звичка важко працювати і терпіти труднощі вдома, а тому все їхнє життя було мілітаризоване і з ранніх років їхні солдати могли ставати сильнішими [80, с.23].

Отже, бажання поїхати в Японію і стати військовим, а пізніше і власне процес здобуття освіти, суттєво вплинули на становлення Чан Кайші. Він вивчив японську мову, засвоїв військові знання, культуру й традиції цієї країни. Пізніше – це допомогло йому більш успішно протистояти японській агресії та поширювати в Китаї деякі їх оздоровчі та виховні практики.

Отже, на формування основних рис характеру майбутнього лідера Китаю мали батьки, оточення, навчання в школі, військовому закладі та культура, яку він здобув проживаючи в Китаї та Японії.

### 2.3. Початок воєнної діяльності Чан Кайші. Прикметні риси особистості та його політичних поглядів (1911-1922 рр.)



Після закінчення військової школи в Японії 5 грудня 1910 року Чан Кайші вступив до 19-го полку польової артилерії 13-ї дивізії, що дислокувався в Такада, префектура Н-гата, солдатом другого класу. Його зріст становив 169,4 см, а вага – 59,2 кг. Він отримав звання солдата першого класу 1 червня 1911 року та командира артилерії 1 серпня, але не отримав звання сержанта артилерії з невідомих причин [80, с.16].

Китайським військовослужбовцям, які навчалися в Японії, заборонялося займатися будь-якої суспільної діяльності, публікувати будь-які матеріали політичного характеру. Порушення такого роду інструкції вело до висилки з Японії. Але чи могли молоді люди пройти повз популярні на той час політичні віяння, що відображали піднесення національного духу китайського народу? Адже у Японії вже тоді досить активно діяла створена Сунь Ятсеном Китайська революційна ліга [15, с.10]. Незабаром Чан познайомився з головним таємним товариством серед послідовників Суня, Лігою Братів або Тун Мен Хуей, яка в майбутньому стала Гоміньданом. З міркувань конспірації ця організація іменувалася просто китайською лігою («Чжун-го тунменхуей») [85, с.22]. Друкованим органом ліги став журнал «Міньбао» («Народ»).

Молодий Чан не залишився осторонь діяльності «Тунменхуей». Шлях до цієї організації він знаходить за допомогою близького друга і наставника – Чень Цзі-мея [68]. На чергових зборах «Тунменхуей» Чан разом з іншими кандидатами в члени ліги дає клятву вірності революційному обов'язку. І хоча ліга уникала відкритих антиімперіалістичних декларацій, на її засіданнях йшлося і про необхідність боротьби проти засилля іноземних держав. Молодий Чан поступово накопичував досвід конспіративної політичної діяльності [15, с.11].

Революція в Китаї розпочалася з військової операції – повстання у Кантоні 27 квітня 1911 року [32]. У деяких випадках контроль захоплювали військові командири чи бандитські вожді в союзі з армійськими частинами. Почався період воєначальників [96, с.8]. Для Чан Кайші революція 1911 року

забезпечила завершення його навчання в Японії. Після її початку Чан Кайші разом з Чжан Цюнем, Чень Сіншу вислизнув з полку та повернувся додому [80, с.18]. Там вони занурилися в зовсім інший світ Шанхаю з політикою, змовами і насильством [83, с.41]. Чан не приховував захопленість з приводу перших своїх кроків біля витоків кар'єри «Я відчував, що настав час для нас, військових людей, послужити на благо батьківщини. Тому я негайно повернувся до Китаю для участі в революції. Це був справді початок моєї революційної кар'єри» [15, с.11].

Чень Цзімей з головою пішов у підготовку повстання в Шанхаї та Ханчжоу, і перше доручення, отримане Чан Кайші в цей сумний час, стосувалося військової операції в Ханчжоу [15, с.11-12]. Чан Кайші приїхав туди на початку листопада, щоб організувати загін із 100 осіб. Вранці 5 листопада штурмовий загін захопив штаб-квартиру губернатора та підпалив його [83, с.41-42]. Ханчжоу було захоплено, а провінція Чецзян опинилася в руках повстанців. У молодого офіцера були вагомі причини для гордості, особливо коли Чень наступного разу відправив його в похід по всій провінції [85, с.25].

Повернувшись до Шанхаю зі своєю першою перемогою за плечима, Чан очолив бригаду революційної армії, яку фінансували місцеві торговці. В цей час він мав чин лейтенанта [68]. Чан наслідував приклад Чень Цімея, налагодивши зв'язки з таємними товариствами, і поринув у яскраве нічне життя Шанхая. Він також познайомився з Чжан Цзіньцзяном, видатним фінансистом, якого він додав до свого списку побратимів [83, с.43]. На час перебування в Шанхаї, за даними радянської історіографії Чан Кайші, займався маклерством на шанхайській біржі, де й нажив статки. Завдяки знайомству з Чжан Цзіньцзяном він був висунутий керівні ролі. А після грошової депресії, що вибухнула в Шанхаї, він заглибився в політичну діяльність і приєднався до революційного руху Сунь Ятсена, пожертвувавши для його розвитку значну суму грошей [2, с.160].

Незважаючи на такі корисні товариства, Чан не був найпопулярнішою людиною в революційних колах. Він мав погану вдачу і наполягав на своєму. Його запальна сторона була добре проілюстрована в 1912 році, коли він пішов до суперника Чень Цімея, який на той час був у лікарні і застрелив чоловіка [83, с.43]. Ця людина була дисидентом та членом Революційного альянсу, яка виступала і проти Сунь Ятсена, і проти Чен Цімея [68].

В цей час Синьхайська революція перемогла, династія Цін була повалена і Чан став одним із засновників Націоналістичної партії (попередника Гоміндану) та одним з найвпливовіших людей Китаю [77; 68]. 1 квітня 1912 Сунь Ят сен залишив свою посаду, передавши президентську владу Юань Шикаю [45, с.33]. Очікувались вибори до парламенту.

У серпні 1912 р. внаслідок злиття революційної ліги з чотирма дрібними угрупованнями було створено Національну партію – Гоміньдан. Чень Цзімей став найближчим соратником Сунь Ятсена у підготовці та створенні нової партії: він обійняв посаду голови Управління справами. Його протеже – наймолодшому з вступників до нової партії – Чан Кайші було 26 років [15, с.15].

Коли в країні почалася Друга революція, що тривала в липні-вересні 1913 року, то в її контексті Чан Кайші було доручено атакувати Шанхайський арсенал [24]. По дорозі він був заарештований вартовим, але втік. Напад зазнав фіаско [83, с.45]. В жовтні 1913 р. Юань Ши-кай був обраний постійним президентом, а в листопаді був заборонений Гоміньдан (хоча багато його членів не мали жодного відношення до літнього повстання), у січні 1914 р. розпущено залишки парламенту [45, с.37]. Після цього Чан Кайші та його співслужбовці перебували у вигнанні в Японській імперії [68].

В Японії він розпочав видавати військовий журнал *Monthly for Military Affairs*. Сюди Чан Кайші писав прямі та професійні статті, вихваляючи доктрину «крові та заліза» та централізацію військової влади [83, с.43]. На його мислення сильно вплинули дослідження військової стратегії; наприклад,

він пророкував, що незабаром Японія знову спробує заволодіти територією Китаю [85, с.27].

Через війну в Європі Чан Кайші не поїхав до Німеччини, щоб продовжити своє навчання, а замість цього повернувся до Шанхаю для нових заходів з Чень Цимеєм проти зростаючої влади Юань Шикая [83, с.43]. А тому у 1915-1916 роках Чан Кайші брав участь у озброєних виступах проти влади Юань Шикая в Шанхаї. У ході них він виявив велику особисту мужність, і його ім'я набуло популярності серед прихильників Сунь Ятсена [66].

Повстання було перервано силами безпеки шанхайського військового губернатора, адмірала Чен Джу-чена. А тому Чан знову повернувшись до Японії, він приєднався до Сунь Ятсена, який працював над створенням нового руху – Китайської революційної партії. Чан став її 102-м членом [83, с.46]. 18 травня 1916 року агенти Юань Шикая вбили Чен Цімея. І Чан Кайші замінив Чена на посту голови Китайської революційної партії в Шанхаї [77]. В цей час Чан Кайші був 30-літнім неспокійним, амбітним китайцем, який тримався на хвилях революції, шукаючи свого шляху в житті [83, с.49]. Вважаємо, що саме в цей сформувалися його погляди на демократію. Він був прихильником регульованої демократії [13, с.36].

В 1917 році Сунь Ятсен перемістив свою базу до Гуаньчжоу, де пізніше Чан приєднався до нього [68]. Його було призначено начальником оперативного управління. У жовтні 1918 року він став командувачем другої колони гуандунської армії та взяв участь у боях проти фуцзяньських військ. В 1919 року він почав розробку планів Північного походу, тобто наступу армії з провінції Гуандун на північ країни з метою покінчити з роздробленістю, об'єднати країну і створити центральний уряд Китайської республіки [66].

У своїй промові 11 січня 1921 р. Сунь Ятсен висунув пропозицію про створення в Гуанчжоу Національного (загальнокитайського) уряду [60]. Але Чан Кайші закликав його до обережності. У своєму листі до Сунь Ятсена 5

березня 1921 р. він попереджав: час для обрання Сунь Ятсена на пост президента не настав. Об'єднання Китаю не таке вже важке завдання – так закінчив своє лист Чан Кайші і знову попередив: не довіряйте Чень Цзюньміню, якого Сунь Ятсен призначив військовим губернатором Гуандуна [15, с.28].

В наступні роки Чан виконує накази Сунь Ятсена і бореться за справу революції. А 16 червня 1923 року, коли Чень Цзюньмін намагався вбити Сунь Ятсена у його резиденції, то Сунь зі своєю дружиною Сун Цинлін зміг вислизнути з-під вогню і був врятований канонерськими човнами, якими командував Чан Кайші. Цей випадок допоміг Чану заробити довіру Сунь Ятсена [68]. З цього часу Чан Кайші виходить на новий політичний рівень і починає впевнено рухатися шаблями влади в Китаї.

Отож, з часу прибуття в Шанхай в 1911 р. і по 1923 р. Чан Кайші неодноразово брав участь у боях того чи іншого роду – звичайних нападах, партизанських атаках чи терористичних ударах. Зазвичай він жив під прикриттям і йому доводилось постійно переховувати, адже за його голову платили гроші. Як солдат і революціонер він виявляв мужність, відданість, вірність і самодисципліну – риси тих його героїв, яких він інтенсивно і свідомо плекав. Саме в цей час відбулося його становлення, як революціонера, політика та борця за об'єднання Китаю.

## Висновки до Розділу II.

Таким чином, в період дитинства, юнацьких років та під час навчання відбувається формування політичних поглядів Чан Кайші. Зокрема, серед факторів, які мали найбільший вплив на його світосприйняття були національна історія і міфологія, прагнення бачити Китай незалежним і сильним, конфуціанська філософія, японське виховання та освіта. Певний вплив на його діяльність мало і сімейне життя. Під час навчання в Японії він здобув перший революційний досвід, який пізніше став йому в нагоді для утвердження в китайській політиці. Після революції в Китаї Чан Кайші

негайно вирушає з Японії на батьківщину з метою підтримати виступ народу і повністю знищити маньчжурське правління в Китаї династії Цин. Після перемоги революції для молодого революціонера почалися нелегкі часи, які були пов'язані з становленням та розвитком партійної структури, боротьбою за владу, протистоянні Юань Шікаю та подальшим саморозвитком. Саме в ці роки зірка Чан Кайші яскраво запалала і після смерті Сунь Ятсена якраз він був одним з найбільш впливових лідерів, який отримав можливість очолити Китай.

На цей час як особистість і політик Чан міг бути жорстоким, непостійним, владним і сповненим протиріч. За словами американського журналіста Теодора Уайта, він був схильний до раптової люті, що призводило до випадкових побоїв і навіть убивств [77].

Важливим для політичного портрету Чан Кайші є свідчення і радянських радників, які допомагали розбудовувати китайську армію. Зокрема, А.І. Черепанов розповідав, що «Чан Кайші тримався підкреслено військово, явно малюючись» [9, с.87]. А. Благодатов сказав, що «перше, що в ньому відразу ж кидалося в очі, - це недовірливість, самолюбство і владолюбство. Володіючи військовими знаннями, він практично не був вольовим і мужнім воєначальником [2, с.160].

### РОЗДІЛ III. СХОДЖЕННЯ ДО ВЕРШИН ВЛАДИ. ОЧІЛЬНИК УРЯДУ ТА ЙОГО ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА (1923 – ЛИПЕНЬ 1937 РР.)

#### 3.1. Військово-політична роль Чан Кайші у національній революції.

Утворення нанкінського уряду (1924 – квітень 1927 роки)

Кардинальні зміни в житті та кар'єрі Чан Кайші сталися після того, як на початку 1924 року Сунь знов заволодів Гуанчжоу і домовився про допомогу із Комінтерном. Революціонери на той час контролювали не значні збройні сили, південне місто Кантон і частини навколишньої провінції Квантун. Також вони створили революційний уряд, метою якого було об'єднання Китаю під владою Гоміньдану [68]. Важливу роль в цій меті Сунь Ятсен відводив Чан Кайші. Аспекти темпераменту Чана, які дратували його друзів і обурювали його ворогів, були тими самими рисами, які зробили його найздібнішим полководцем у Гоміньдані. Йому не було рівних у самовпевненості, силі волі та рішучості. Особисто він довів собі, що може робити мужні, хоча й часто й безглузді вчинки [95, с.12-13].

Ще наприкінці 1922 р., перебуваючи в Шанхаї, Сунь Ятсен опублікував заяву, в якій визнав право Зовнішньої Монголії на національне самовизначення. А укладання союзу з комуністичною партією означало для Сунь Ятсена подальше зближення з Радянським Союзом [4, с.164-165]. Радянська Росія також потребувала союзників, а тому ще в липні 1919 року комуністичний режим у Москві оголосив, що він поверне Китаю всю територію, незаконно захоплену царською імперією, відмовиться від контролю над Китайсько-Східною залізницею в Маньчжурії. Натомість він просив тільки, щоб Пекін визнав революційний уряд у Москві [95, с.11-12].

У середині 1923 р., після того як зміцнилося становище уряду Сунь Ятсена на Півдні, він посилає до Москви делегацію на чолі з начальником Генштабу Південного уряду Чан Кайші для ведення переговорів про різні форми допомоги кантонському уряду і задля вивчення радянської системи керівництва і організації армії [60]. Однією з них було прохання відправити радянських політичних та військових радників [4, с.164-165]. Чан Кайші писав: «протягом трьох місяців, проведених у Росії, ми вивчали роботу партійних, військових та урядових установ і вислуховували пояснення їх відповідальних керівників. Ми відвідали ЦК РКП(б), ознайомились з історією російської революції» [8, с.33]. Окрім спостереження за навчанням

Червоної Армії, 35-річний генерал відвідав зразкові села, підприємства. Купивши китайський переклад «Капіталу», він виявив, що «перша половина цього твору дуже важка, але друга – глибока й захоплююча» [83, с.65]. Загалом цей візит та подальша доля Чан Кайші дали йому привід для сумнівів у комуністах і навіть СРСР. Він писав: «Я прийшов до переконання, що радянські політичні інститути були інструментами придушення і терору, і що такі установи принципово непридатні для втілення в життя ідеалів Гоміньдану» [8, с.34]. Звідси виникла його патологічна недовіра до ВКП(б) та КПК, яка стала ідеологічною основою та важливим стимулом його антикомуністичних та антирадянських поглядів [73, с.21]. Усе це призвело Чан Кайші до розчарувань та образ до комуністів [72]. Сунь Ятсену він заявив, що «російська комуністична партія не викликає довіри, а світова революція - це царизм, в іншій термінології» [42, с.35].

Але уряду терміново потрібна була армія. Першим кроком до створення такої армії стала організація в Гуанчжоу військово-політичної школи Вампу. Вона мала стати ядром революційної армії, підготувати політично грамотний командний склад, і навіть кадри для формування армії на нових засадах [2, с.145]. Місцем її дислокації був призначений острів у гирлі річки Чжуцзян, в районі гуанчжоуського передмістя Хуанпу (на місцевому діалекті Вампу) [70, с.8].

Начальником академії був призначений Чан Кайші, який щойно повернувся з Москви [3, с.131-132]. Офіційною датою відкриття школи вважається 15 червня 1924 р. Наприкінці 1924 р. загальна чисельність її складу дорівнювала 1500 осіб, зокрема 950 курсантів, інші – викладачі, адміністрація, персонал, солдати охорони. Основну масу курсантів складали піхотинці та кулеметники, потім з'явилися артилеристи, сапери, зв'язківці та постачальники. Термін навчання піхотинців – 6 місяців, артилеристів – 12 місяців [2, с.145-146].

Очолюючи цей заклад Чан Кайші добре засвоїв відоме положення «Є сила є влада». І він почав на основі кадрів Вампу формувати «свою силу»



[68]. Тут Чан Кайші мріяв підняти свій авторитет як військового та політика, який об'єднає Китай. Досягнення таких цілей пов'язувалося з необхідністю створення армії на сучасній основі, з підготовкою офіцерських кадрів [15, с.43]. Під час перебування Чан Кайші на цій посаді в Академії Вампу молодих офіцерів навчали бути лояльними до Гоміньдану і до Чана Кайші особисто [68]. Чан закликав молодих людей бути готовими померти за свою справу та бути непримиренними в принципах, незважаючи на труднощі [83, с.68].

На основі курсантів школи було сформовано два полки партійних військ, потім 1-й корпус, командиром якого став Чан Кайші. На чолі цих партійних військ він взяв участь у 1-му та 2-му Східних походах проти мілітариста Чень Цзюнь-міна [2, с.160]. А коли в жовтні 1924 р. в Гуанчжоу спалахнув заколот купецьких загонів самооборони (повстання «паперових тигрів»), 15 тис. бунтівників були швидко розгромлені силами нової армії Чан Кайші [61, с.55].

Лідер китайської нації – Сунь Ятсен помер 12 березня 1925 року, залишивши Гоміньдан без керівника, але надавши йому програму, засновану на «трьох народних принципах»: націоналізмі, демократії та процвітанні (яку сам Сунь Ятсен ототожнював із соціалізмом) [19]. Після смерті Сунь Ятсена політичні уподобання Чан Кайші стали схилитися у бік правих, у яких він побачив оплот своєї майбутньої влади. Будучи ревним націоналістом, він, як і інші його соратники, мріяв про єдиний Китай, в якому він зможе грати чільну роль і на практиці здійснити ідеали кількох поколінь китайських реформаторів – перетворити свою батьківщину на сильну, могутню державу [46, с.103].

Головним супротивником Чана, який очолював праве крило організації, був Ван Цзінвей, який очолював лівих. Низька сходинка Чана Кайші у внутрішній ієрархії була зміцнена його військовою підтримкою і вдалому політичному маневруванню після інциденту на кораблі Чжуншань [64]. На початку травня 1925 р. Чан Кайші та Ван Цзінвей дійшли згоди: перший

отримав пост головнокомандувача збройних сил і займався розширенням армії та централізацією командної структури. А Ван Цзінвей став головою Військової та Політичної рад [83, с.80]. У червні 1925 р. Чан Кайші був призначений головним інспектором Національно-революційної армії та членом Військової ради [2, с.160].

20 і 21 березня Чан Кайші вигнав комуністів з 1-го корпусу та школи Вампу, деяких заарештував, оточив військами штаб та квартири радників. Він скасував Військову раду, оголосив себе головнокомандувачем Національно-революційної армією і зажадав від'їзду з Китаю радянських радників, які підтримували комуністів [2, с.159]. Проте Чан Кайші не виступив відкрито проти союзу з СРСР проти КПК, проти робітничого і селянського руху. Він заявляв про те, що бореться лише з «порушниками дисципліни». Заарештовані комуністи були через день-два звільнені, і згодом Чан Кайші підкреслював своє прагнення розвивати дружбу з Радянським Союзом [46, с.103].

В умовах боротьби за владу Чан Кайші домовився з комуністами, що вони не будуть обіймати посад начальників відділів у центральних органах гоміньдану. Чан Кайші, своєю чергою, дав зобов'язання вжити заходів проти контрреволюційної діяльності правих. Він наказав розпустити «Товариство вивчення суньятсенізму», в якому утвердилися і проводили свою роботу праві, а також заарештував одного з лідерів правих генералів – У Те-чена [2, с.162].

4 червня 1926 р. Чан Кайші був обраний на конференції Гоміньдану на посаду голови ЦВК, і тим самим у його руках зосередилася не лише військова, а й політична влада [2, с.167]. Комуніст Чжоу Еньлай, писав: «після смерті Ляо Чкункая він (Чан Кайші) прогнав Ху Ханьміня і Сюй Чунчжі... і домагався зміцнення особистої влади [42, с.68].

5 червня 1926 року Чан став командувачем Національно-революційної армії (НРА) (Збройні сили Гоміньдану були створені в 1925 році в період громадянських воєн в Китаї за безпосередньої участі радянських військових

радників) [44]. 1 липня того ж року він розпочав військову кампанію під назвою Північний похід, щоб розбити армії військових начальників на півночі Китаю й об'єднати країну під владою Гоміньдану [68]. Сили мілітаристів розташовувались таким чином: Маньчжурія, провінція Шаньдун і центральний район Пекін-Тяньцзінь контролювались фентянським об'єднанням, ватажками якої були Чжан Цзолінь і Чжан Цзунчан. Центральний Китай (південний захід провінції Чжилі, Хенань, східна частина Шеньсі, Хубей, Хунань) контролювались чжилійським об'єднанням на чолі з У Пейфу. Східний Китай (провінція Цзянсу з Шанхаєм, а також Аньхой, Чжецзян, Цзянсі, Фуцзянь) контролювались маршалом Сунь Чуаньфаном, який відколовся від чилійських заколотників [51].

На той час владу Національного уряду визнали в сусідніх з Гуандуном південних провінціях: Гуансі та Гуйчжоу, частина Хунані. Їхні війська увійшли до складу НРА [51]. Підтримували його і комуністи. ЦК КПК за порадою Комінтерну визнав необхідною тактику відступу та поступок Чан Кайші заради єдності революційних сил і підготовки військового походу на північ [51].

Підтримку Чан Кайші надав і Радянський Союз, який надіслав НРА значні партії зброї й літаки [83, с.107]. 9 липня війська Гоміньдану надихаючись революційними закликами виступили в похід. Натовпи людей вітали солдатів. Головнокомандувач вірив: його година настала. Чан Кайші відчував себе героїчною особистістю, адже він очолив похід семи корпусів гоміньданівської армії [15, с.65].

Вже до кінця серпня вся провінція Хунань була очищена від військ У Пейфу. 10 жовтня захопленням Учана завершився розгром військ У Пейфу в провінції Хубей. У вересні того ж року основні сили НРА були спрямовані до провінції Цзянсі проти мілітариста Сунь Чуаньфана, який розірвав зв'язки з У Пейфу й контролював п'ять провінцій Східного Китаю. Наньчан – центр провінції Цзянсі – був зайнятий військами під командуванням Чан Кайші в

листопаді 1926 року. Там було облаштовано його військову ставку. До кінця року була зайнята й провінція Фуцзянь [51].

Перемоги НРА також спричинили спроби консолідації сил бунтівних генералів, що протистояли одна одній. У листопаді 1926 року на нараді найбільших мілітаристів у Тяньцзіні було ухвалено рішення про створення об'єднаної «армії вмиротворення держави» на чолі з Чжан Цзолінем. Однак старе протистояння не було подолано, й координація сил мілітаристів виявилась недостатньою [51]. Також від враженням від перемог НРА багато мілітаристів, остерігаючись розгрому, переходили на її бік заради збереження своїх сил. Якість армії падала. Посилились суперечності й у командуванні НРА, й у гоміньданівському керівництві. Особливо гостро постало питання про нове місцезнаходження Національного уряду (Гуанчжоу, звідки починався Північний похід, уже став глибоким тилом). Чан Кайші наполягав на зміні місця розташування уряду й ЦВК Гоміньдану до Наньчана, де розташовувалась його ставка. Ліві гоміньданівці, особливо комуністи, наполягали Ухані. Конференція ЦВК Гоміньдану 15 жовтня 1926 року ухвалила рішення викликати з-за кордону Ван Цзінвея, щоб він знову зайняв свій пост голови Національного уряду. Таке рішення було спрямовано на послаблення впливу Чан Кайші [51].

1 січня 1927 року Ухань було визнано столицею Китаю й резиденцією Національного уряду. Чан Кайші залишився в Наньчані. Керівництво Гоміньдану було занепокоєне зростанням його претензій на військове лідерство. 10 березня III Пленум ЦВК Гоміньдану в Ханькоу позбавив Чан Кайші його численних посад у ЦВК, але залишив пост головнокомандувача НРА [83, с.116]. Останній не планував покидати боротьбу за владу, а тому розумів, що це можливо лише за допомогою вірних військ. А тому він був зацікавлений у випалі їм зарплати [83, с.112], подбав про те, щоб якомога більше військових припасів надходило до його Першої армії [83, с.115], а також сформував Тимчасову центральну політичну раду в Наньчані. Отже, боротьба за владу продовжувалась.

В січні-лютому 1928 року IV Пленум ЦВК Гоміндану започаткував у Нанкіні Національний уряд, який очолив Чан Кайші [48]. Ван Цзінвей, який поїхав на лікування до Європи через діабет, був усунутий від керівництва. Чан став головою політичної ради і швидко повернувся до Північної експедиції [83, с.150]. В цей час Уханський уряд остаточно перестав контролювати ситуацію і Чан Кайші залишився єдиним чинним керівником країни [19].

Отже, Чан Кайші знову на став на чолі Китаю. Йому довелося пообіцяти піти у відставку наприкінці військової кампанії або ж до засідання наступного Конгресу Гоміндану в серпні 1928 р. [90, с.177].

Протягом весни та літа 1928 року війська Янь Шишаня, одного з генералів Чан Кайші звільнили Пекін, що сприяло зміцненню позицій генералісимуса в політичному житті країни. 20 червня лідери Гоміндану змінили назву Пекіна (Північна столиця) на Бейпін (Північний світ). Чан Кайші отримує посаду голови Державної ради у Нанкінському уряді. У пресі Чана називають не інакше як президентом Китайської республіки [15, с.98]. Проте столицю він залишив в Нанкіні – стародавній столиці Імперії Мін, що стало символом остаточного відмежування від маньчжурської династії Цін [19].

У Нанкіні Чан подав заяву про відставку зі своїх військових постів на тій підставі, що більше немає потреби у війні. Пропозиція, природно, була відхилена. У супроводі дружини він вирушив у переможну подорож по країні. Завершив її в Пекіні, де на вокзалі всю ніч його чекав натовп місцевих знатних людей. А перебуваючи в Нанкіні як національній столиці, він продемонстрував свою зневагу до імперського міста, помахавши капелюхом, сказавши пару слів і відмовившись сфотографуватися [83, с.154].

Отже, шлях Чан Кайші до влади був складним і тривалим. Так тривало до того, як він став на чолі школи Вампу, отримав можливість керувати армією і перетворився на фактично єдиного наступника Сунь Ятсена. В подальшому його політична кар'єра розвивалась більш стабільно. Але йому

доводилось захищати свої здобутки, дотримуватися свого плану об'єднання Китаю, усувати конкурентів, якими були КПК та Ван Цзінвей, а також підтримувати в народі прагнення до незалежності китайської держави, змін на краще, звільнення Китаю з під часткового контролю західних держав та тиску СРСР.

### 3.2. Програма розбудови китайської республіки та спроби її реалізації.

#### Еволюція політичних поглядів

Після перемоги національної революції і об'єднання країни під владою уряду Чан Кайші, Нанкін був оголошений столицею Китайської республіки, там був споруджений мавзолей Сунь Ятсена, а його доктрина закріплена в якості національної ідеології. Уряд Чан Кайші висунув програму реформ, боротьби за скасування нерівноправних договорів і боротьби проти комуністів. Нова конституція (1928) багато в чому повторювала систему організації влади, встановлену конституцією 1912 р. У відповідності з ідеєю поділу влади Національні збори надіялося законодавчими повноваженнями і складалося з двох палат: сенату і палати представників. Главою держави і виконавчої влади проголошувався президент з терміном повноважень 5 років. За згодою палати представників призначався кабінет – уряд на чолі з прем'єром. Як і в попередніх кабінетах, в новому уряді були збережені 8 міністерств (закордонних справ, внутрішніх справ, фінансів, військового, морського, юстиції, народної освіти, шляхів сполучення, землеробства, промисловості). Конституція складалася з двох документів: «Програма політичної опіки» і «Органічний закон про організацію національного уряду». «Програма політичної опіки» розвивала ідеї Сунь Ятсена про «трих періодах переходу Китаю до демократії», а саме [27, с.310-311]:

1. період військового правління;
2. період політичної опіки;

3. період конституційного правління [27, с.311].

Чан Кайші вважав, що на 1928 р в Китаї дозріли умови для переходу від режиму військового правління до режиму політичної опіки, яку він розумів досить авторитарно, тобто як централізацію керівництва країною, зосередження максимальної влади в руках президента, як створення однопартійної системи, єдина партія якої і буде служити центром влади, як створення пятипалатного уряду [27, с.311]. А тому наприкінці 1928 року ЦВК Гоміндану, відповідно до доктрини Сунь Ятсена, оголосив про початок з 1 січня 1929 року «періоду політичної опіки» терміном на шість років [19]. Той період мав підготувати до встановлення в країні конституційного правління, що мало здійснюватися Національними зборами, які б обирав народ [51]. Тому в центр політичної системи режиму політичної опіки була поставлена партія Гоміндан, її з'їзд оголошений вищим органом державної влади, а в перервах між з'їздами - її ЦВК і Політрада [27, с.311].

Зовні режим політичної опіки Чан Кайші в Китаї зовні виглядав як його особиста диктатура (формально сам він обіймав близько 70 постів у вищій ієрархії). Однак влада Чан Кайші була відверто слабкою. Він змушений був зважати на впливових генералів на периферії, часто не міг впливати на інтереси якогось чиновника в столиці, якщо у того були сильні родинні зв'язки у будь-якій провінції. Клановість, сімейність, місництво, корупція, неефективність держапарату усе це було притаманно новому режиму [61, с.61]. Загалом він зарекомендував себе як домінуюча фігура в уряді, який претендував на те, щоб вести Китай у нову епоху [83, с.163].

Національні проблеми передбачалося вирішувати на підставі ідеї Чан Кайші про те, що все населення Китаю – єдина нація, що складається з п'яти гілок: ханьці, Маньчжурії, монголи, тибетці, хуейцзу, які мають одну кров, належать до однієї раси і розрізняються лише по релігії і місцем проживання. На підставі цієї концепції Чан Кайши безжально придушував все невдоволення і виступи, що виникали на національному ґрунті [27, с.311].

Згідно «Органічного закону про організацію національного уряду» кабінет був підпорядкований Політраді ЦВК і поділено на п'ять палат:

1. виконавчий юань – фактично і це був уряд в класичному його розумінні;

2. законодавчий юань заміняв собою парламент;

3. судовий юань виступав як верховний суд;

4. екзаменаційний юань вирішував проблеми підбору, розташування і компетентності державних службовців (китайська специфіка – дар конфуціанської традиції);

5. контрольний юань наглядав за виконанням чиновниками своїх службових обов'язків, проводив перевірки і ревізії, боровся з бюрократизмом і корупцією, тобто заміняв собою контрольну палату [27, с.312].

Крім того, і в цьому також полягала специфіка китайського монопартизма, національний уряд отримав ряд функцій, традиційно виконуваних парламентами або президентами:

- право оголошення війни;
- право укладення мирних договорів;
- право амністій;
- право глави уряду одночасно виконувати обов'язки головнокомандувача збройними силами;
- право глави уряду представляти державу в міжнародних справах [27, с.312].

Радянська історіографія в економічних реформах Чан Кайші бачила політику спрямовану на підтримку торгово-промислові верств, військових кіл та західних держав. А тому нещадно критикувала [38, с.145]. В той же час говорити, що політичні погляди Чан Кайші були на стороні ринкової економіки не варто [88, с.131]. Адже на територіях південного Китаю, опанованих Чан Кайші, панував повний господарський і політичний хаос. Причиною цього була незмінна антипатія Сунь Ятсена до приватної власності, вплив Росії на республіканський уряд до 1927 року та пізніший



вплив Німеччини, німецького націонал-соціалізму. Це означало, що до 1949 року, державна власність у промисловості в Китаї стала нормою [58, с.144]. А тому після придушення комуністичного виступу відбулося і посилення податкової політики щодо підприємців.

У травні 1931 національні збори прийняло «Тимчасову конституцію Китайської республіки періоду політичної опіки», яка закріпила положення конституції 1928 г. Режим політичної опіки фактично тривав до 1949 р, правда, в 1936 р був підготовлений проект постійної конституції, проте ввести її в дію не вдалося через війну з Японією. Конституція 1931 р стала відступом від шляху побудови демократії в Китаї і фактично закріпила однопартійний режим, поставивши національний конгрес партії Гоміньдан і ЦВК ГМД над державними органами – національними зборами і національним урядом [27, с.312].

Крім, політичної сфери Чан Кайші прагнув змін і в інших галузях. Зокрема, запровадити програму реформ, включаючи фінансову та освітню реформи, покращення інфраструктури. Виходячи з потреби політичної стабільності в країні він також почав при будь-якій можливості пропагувати Конфуція та його ідеї [57]. Останні він поєднав з християнством, яке на його думку цілком відповідало положенню про «батька держави» [26, с.74].

Також Чан Кайші ще в 1928 р. заборонив вживання наркотиків. Постійно пропагувалися офіційні гасла: «Пристойність, справедливість, чесність, почуття власного переваги». Чан Кайші у своїх виступах закликав до ощадливості, скромності, охайності. Ставши християнином у 1931 р., Чан Кайші видає укази про обмеження розваг, заборону роботи нічних ресторанів [61, с.63].

Отже, прийшовши до влади Чан Кайші починає втілювати політичну програму на основі принципів Сунь Ятсена. В її основі лежали прагнення збудувати демократичний Китай, де б діяло конституційне правління, що мало здійснюватися Національними зборами. Щоправда цей шлях він бачив через призму власних поглядів, а тому й його реалізація мала певні хиби.

### 3.3. Чан Кайші у боротьбі проти загрози комунікації Китаю. Пошук політичного компромісу (1927 – липень 1937)

Початок громадянської війни в Китаї було покладено під час Північного походу 1926-1928 рр. [22]. На початку 1927 року під контроль урядових військ перейшли провінції Хунань, Цзянси, Фуцзянь. 21 березня 1927 року війська Чан Кайші взяли Шанхай. А за декілька днів і Нанкін.

Саме в цей момент між Гоміньданом і китайськими комуністами почали виникати розбіжності. Найважливішою їх причиною стала стратегія комуністів, що викликала невдоволення серед населення і суперечила прагненню гоміньданівців до відновлення стабільності в країні. Комуністи, у свою чергу, виступали проти отримання коштів на потреби держави з боку великих землевласників та іноземних капіталістів [22]. А отже, різним було бачення подальшого розвитку країни.

В ніч на 22 березня 1927 року НРА захопила Шанхай, де було створено тимчасовий уряд на чолі з комуністами, що визнав владу уханського уряду. Наступного дня після Шанхая, 23 березня, іншою групою військ Чан Кайші був зайнятий Нанкін. Під час боїв у місті стались окремі інциденти, в результаті яких постраждали деякі іноземці [51].

Чан Кайші сприйняв це як сигнал до приборкання комуністів. Комуністична преса ще 13 березня писала, що «товариш [Чан] Кайші допустив випадки проти лівих в Ухані, назвавши їх зрадниками, і закликав до обмеження діяльності лівих та компартії. Його обов'язок втрутитися і вжити обмежувальних заходів щодо КПК і що він має на це право» [6, с.480]. Також розпочалось роззброєння, арешти і страти комуністів в Кантоні, Сяміні, Фучжоу, Нанкіні, Ханчжоу і Чанші [50]. 15 липня 1927 року ЦВК Гоміньдану

в Ухані прийняв рішення про розрив з КПК. Це були передумови Громадянської війни в Китаї [51].

В Шанхаї адміністрація китайської частини міста розпустила організовану комуністами Шанхайську федерацію профспілок і реорганізувала мережу профспілок уже під своїм керівництвом на чолі з Ду Юешеном [69]. Комуністи розпочали боротьбу проти Чан Кайші [1, с.199]. Вони закликали робітників до боротьби проти Комітету об'єднання профспілкових організацій Шанхая, що під впливом Чан Кайші, вели активну пропаганду проти цього комітету [1, с.241]. Отже, ми бачимо, що діяльність комуністичної організації була спрямована на створення паралельних робітничих органів і загалом на підрив державного устрою новопосталої держави, яку очолював Чан Кайші.

Після влаштованої бійні члени Центрального комітету Уханьського уряду, в тому числі й вдова Сунь Ятсена, Сун Цінлін, оголосили Чан Кайші зрадником революції і зняли з усіх посад [69]. Їх підтримали й комуністи, які заявили, що Комуністична партія Китаю повністю схвалює резолюцію ЦВК Гоміндану та його рішення про зняття Чан Кайші з посади головного командуючого Національно-революційною армією, про виключення його рядів Гоміндану та віддачі під суд [6, с.489].

Не бажаючи коритися владі у квітні 1927 року Чан Кайші оголосив про створення нового уряду в Нанкіні, тим самим кинувши виклик Уханьському уряду, який контролював Ван Цзінвей. Протистояння двох столиць тривало недовго: «ліве крило» Гоміндану також почало вичищати комуністів з уряду. Не маючи військової підтримки, останні були змушені залишити Ухань [69].

Як наслідок, в квітні 1927 року Чан Кайші, побоюючись можливого захоплення влади комуністами, розірвав зв'язки з КПК, а також відмовився від присутності на території Китаю військових радників з СРСР. Почалися арешти членів КПК. Комуністичні виступи в Шанхаї, що виникли на початку місяця, були жорстоко придушені [22].

На початку травня 1927 року війська Чан Кайші відновили Північний похід навіть зважаючи на перешкоди, які створювали комуністи [6, с.488]. Щоб перешкодити просуванню НРА та розгрому мілітариста прояпонської орієнтації Чжан Цзунчана, який відступив у Шаньдун, Японія висадила в шаньдунському порту Циндао свої війська. Це ускладнило здійснення походу. Але влітку 1927 року владу нанкінського уряду визнали мілітаристи, які керували в провінції Сичуань. Однак Ухань залишався самостійним. Ван Цзінвей навіть претендував на партійне лідерство в Гоміньдані. В цей час, 12 серпня, Чан Кайші подав у відставку та виїхав до Японії [51], щоб повернутися в листопаді. Вже в грудні його знову призначили головнокомандувачем НРА [51]. Уханівський уряд не мав альтернативи Чан Кайші, а тому був змушений відновити його повноваження.

Крім, боротьби з комуністами Чан Кайші в цей час турбувала проблема повстання гуансійських генералів (Лі Цзунжень, Бай Чунсі) проти Нанкіна в березні 1929 р. Нанкіну знадобилося два місяці на його придушення. У травні 1929 р. відбулося зіткнення Центру з генералом Фен Юйсяном. При цьому половина армії Фена перейшла без жодного пострілу до Нанкіна [38, с.222].

10 жовтня 1930 р. Чан Кайші оголошує про першочергові завдання Гоміньдану – придушення комунізму, бандитизму, відновлення фінансів, організація непідкупної та ефективної адміністрації, економічний розвиток, забезпечення автономії для районів [15, с.106].

Ці реформи та боротьба за владу на деякий час була перервана агресією Японії, що почалася «Мукденським інцидентом» 18 вересня 1931 і призвела до японської окупації Маньчжурії. Вона змусила гоміньданівських політиків спробувати відновити єдність партії та держави. У грудні 1931 р. Чан Кайші пішов у відставку, в результаті політичного компромісу 1 січня 1932 р. було створено уряд під керівництвом Сунь Фо, що проіснував 25 днів. Наприкінці січня 1932 р. прем'єром став Ван Цзінвей, Чан Кайші обійняв посаду голови Військової ради [38, с.223].

Для боротьби з комуністами було здійснено декілька походів. Так перший похід противника розпочався грудні 1930 року. Командувачем військ противника Чан Кайші призначив Лу Діпіна [5, с.232]. Компанія провалилася, адже націоналісти потрапили в пастку, а комуністи застосували свою партизанську тактику уникнення фронтальних боїв, зосереджуючи сили проти відкритих або слабких формувань ворога [83, с.167].

Після успішного відбиття Червоною армією у січні 1931 року розпочався другий каральний похід. Цього разу командувачем він призначив Хе Інциня, свого давньому соратника з Вампоа, який мав 100 тис. армію та взяв на озброєння тактику війни блокад: планомірне просування частин уперед, будівництво численних інженерних споруд та взяття ініціативи у бою у свої руки [5, с.240]. Комуністи змогли перехитрити Хе Інциня і знищити частину його військ. У п'яти битвах протягом наступних двох тижнів війська Чана втратили 30 000 чоловік убитими, пораненими або полоненими та 20 000 гвинтівок. Територія під контролем комуністів зростає втричі [83, с.167-168].

Не минуло й двох місяців після закінчення другого карального походу, як армія Чан Кайші розпочала неочікуваний третій похід до якого було залучено 130 000 чоловік [83, с.168]. Командування походом Чан Кайші взяв на себе. Його війська вторглися в межі радянських районів [5, с.245], але змогли завдати суттєвих втрат комуністичним загонам. Загалом під керівництвом Мао Цзедуна комуністи розгорнули партизанську боротьбу і успішно відбили чотири атаки націоналістів. Лише під час п'ятої кампанії Чан Кайші мобілізував 700 тисяч жителів провінції і збудував навколо комуністичних позицій фортифікаційні споруди [14]. У комуністичній базі Мао був критикований політичними опонентами і усунутий від керівництва. «Ми товклися між головними силами противника та його блокадами і були зведені до повної пасивності», – писав, правда, упереджений, але точний Мао [83, с.214].

На цей раз Чан мав ініціативу. Сучасні звіти преси мало що повідомляють, окрім перемог націоналістів. І все ж не було сумніву, що комуністи зазнавали поразки як ніколи [83, с.215]. Мао фактично посадили під домашній арешт, звільнили з поста голови Центрального комітету партії. Нове керівництво обрало менш прямолінійну тактику і вирішило розірвати оточення супротивника у найслабшому його місці [14].

Великий похід почався о 5-й годині ранку 16 жовтня 1934 року. Переміщаючись невеликим групами і уникаючи прямих зіткнень з гомінданівцями, комуністичні війська почали вихід з оточення і пройшло декілька тижнів перш, ніж націоналісти зрозуміли, що основним силам Червоної Армії вдалось втекти – близько ста тисяч чоловік (серед них було лише 35 жінок, включаючи вагітну жінку самого Мао) ланцюгом довжиною 80 кілометрів, переміщаючись переважно вночі, рухались на північ Китаю [14].

В цих місцевостях для боротьби з комуністами Чан Кайші залучав представників усіх народностей, що проживали в Китаї. Так протягом весняних місяців 1935 р. він посилав у густонаселені райони провінцій Гуйчжоу, Юньнань, Сичуань, де проживали неханьські народності, своїх емісарів для підкупу місцевої знаті [41, с.56].

Тим не менше комуністи змогли подолати 10 тисяч кілометрів і 20 жовтня 1935 року, через 368 днів від початку походу зустрілися з представниками провінційного радянського комітету Північного Шенсі. Лише 4 тисячі чоловік завершило цей перехід, але він зробив Мао Цзедуна незаперечним лідером комуністів і надихнув тисячі молодих китайців приєднатись до Червоної Армії в Шенсі [13].

Чан Кайші, стурбований міжусобицями різних військових угруповань, не робив активних кроків до встановлення співпраці з КПК, вважаючи першочерговим завданням наведення ладу всередині країни. Він прагнув зміцнити свій контроль над регіональними мілітаристами в провінціях Сичуань, Гуандун, Юньнань, Гуйчжоу [38, с.332].

У грудні 1936 р. Чан Кайші прибув Сиань, головне місто пров. Шеньсі, де був заарештований Чжан Сюеляном, який вважав, що японці є більш серйозною загрозою [19]. Після цього до ставки прибули керівники КПК на чолі з Мао Цзедун (він, до речі, запропонував одразу ж розстріляти Чан Кайші, доки є така можливість). Усадивши протиборчі сторони за стіл переговорів, Чжан Сюелян домогся від них обіцянки підписати угоду про припинення громадянську війну [61, с.69].

У виступі на Шостому пленумі КПК в 1938 р. Мао заявив, що антияпонська війна неможлива без участі Гоміньдану, а Чан Кайші є законним керівником Китаю і вождем нації, авторитетом рівним Сунь Ятсену [60]. Власне Чан Кайші 24 грудня видав наказ про припинення громадянської війни, реорганізацію уряду, вигнання з нього прояпонського угруповання. Опір його однопартійців викликали домовленості з КПК. А тому поряд з енергійними заходами щодо вирішення шензійської проблеми Чан Кайші намагався зміцнити лави своїх прихильників у Гоміньдані та з'ясувати настрої впливових членів партії [38, с.335].

Чан Кайші довелось погодитися на умови комуністів, які полягали у припиненні каральних операцій проти комуністів і спільної з Червоною армією боротьби проти Японії; возз'єднання Китаю під його керівництвом, продовження переговорів із КПК [38, с.334]. 13 липня 1937 р. було підписано «Декларацію ЦК КПК про встановлення співробітництва між КПК та Гоміньданом» [38, с.340]. Фактично це передбачало легалізацію КПК. Частина комуністів була звільнена з в'язниць, проте на окремих територіях, які контролювали Гоміньдан [38, с.347].

Отже, боротьба Гоміньдану на чолі якого був Чан Кайші та КПК, який пізніше очолив Мао Цзедун розпочалася під час Північного походу та тривала з перемінливим успіхом націоналістів до 1937 р. Політична угода між партіями докорінно змінила ситуацію. Від громадянської війни країна перейшла до війни з японським агресором.

Висновок до Розділу III.

Загалом можемо говорити, що шлях до влади Чан Кайші був непростим. Розпочинав він як один із командирів революційного загону, а за 15 років став лідером нації та її керівником. До 1928 р. Чан Кайші вдалося завершити політичне об'єднання країни, але його влада була слабкою. Країну роздирав сепаратизм, домінували кланові та місцеві інтереси, процвітала корупція, а неефективність чиновницького апарату ставала все очевиднішою. Сприяла послабленню його влади втручання Японії, яка захопила Маньчжурію та ряд сусідніх провінцій. Але головним супротивником Чан Кайші протягом 20 років перебування при владі були комуністи. Причини громадянської війни були переважно внутрішніми, але на її розв'язування впливали і зовнішні обставини, зокрема початок «холодної війни».

#### РОЗДІЛ IV. ОРГАНІЗАТОР СПРОТИВУ ЯПОНСЬКІЙ АГРЕСІЇ. БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ КПК ТА ПОРАЗКА У НІЙ ЧАН КАЙШІ (ЛИПЕНЬ 1937-1949)

##### 4.1. Війна з Японією та її успішне завершення (липень 1937 – 1945 рр.)

Головною загрозою планам об'єднання Китаю ще на етапі завершення Північного походу Чан Кайші вважав політику Японії. В інтерв'ю журналістам 17 березня 1928 р. він відкрито попереджав про небезпеку нового японського втручання в Шаньдуні. Чан Кайші та його прибічники робили кроки для зняття напруженості стосовно Японією. З посади міністра закордонних справ було звільнено У Чаоша, який викликав невдоволення Токіо. Під час прийому групи японських кореспондентів на початку березня 1928 р. Чан Кайші заявив, що Китай та Японія завжди підтримували дуже тісні відносини, і японський народ був другом Гоміньдану. Ці дипломатичні жести були залишені поза увагою правлячими колами Японії [38, с.261]. А тому паралельно на офіційному рівні Чан Кайші та МЗС наказували перешкоджати антияпонським діям, але водночас підтримували антияпонський бойкот через відділення Гоміньдану. Ця двоїста політика



давала японцям привід для звинувачення Чан Кайші та його прихильників у нещирості у справі досягнення врегулювання конфліктів [38, с.268].

До кінця квітня 1928 р. Чан і його солдати досягли Цінані, столиці провінції Шаньдун. З моменту Версальського мирного договору, який Китай відмовився підписати, японці продовжували переслідувати свої комерційні інтереси в Шаньдуні. А тому вони розлютились появі тут китайських військових. Японці вчинили численні вбивства чиновників та місцевих жителів [90, с.180]. Чан повідомив урядовій раді: «У справжньому революційному дусі я не можу вклонитися такому знуцанню. Його також турбувало те, що ця зовнішня загроза може завадити об'єднанню Китаю, а тому переніс напрямок походу [90, с.181]. Лише 6 травня 1930 р. сторони підписали новий договір, за яким Японія визнала митну незалежність Китаю [38, с.263].

Але вже 18 вересня 1931 р. Японія атакувала китайські війська в Маньчжурії. У військовому плані уряд Чан Кайші зайняв позицію пасивного опору японської агресії. Однак, незважаючи на всі зусилля китайської дипломатії, Нанкінському уряду не вдалося домогтися виведення японської армії з території Північно-Східного Китаю. Японія швидко та з малими втратами захопила Північно-Східний Китай. Вже 9 березня 1932 р. японський уряд оголосив про створення маріонеткової держави Маньчжоу-го на чолі з останнім китайським імператором Пу І [38, с.269].

Чан Кайші, незважаючи на оптимістичні оцінки обстановки, не вірив, що японці виведуть свої війська з Маньчжурії. «Я знаю японців. Я знаю японську філософію, – стверджував він, – вони швидше дозволять знищити Токіо і Японський архіпелаг, ніж підуть з Маньчжурії» [15, с.109].

Китайський лідер оголосив, що для китайської нації настала безпрецедентна важка година, і закликав покласти край внутрішнім розбратам [83, с.173]. Проте, як і після нападу на Цзінань у 1928 році, Чан вирішив, що Японія надто сильна, щоб їй можна було чинити опір. Це було

розцінено як його перша велика невдача відстояти національні інтереси проти ворога з-за моря, заклавши приклад для наступних років [83, с.173].

Тим часом, у січні 1932 р., Японія, прагнучи чинити тиск на Чан Кайші висадила десант у Шанхаї. Однак несподівано для себе зустріла на цього разу активний опір цивільного населення. Китайський опір був такий сильний, що взяти Шанхай японцям не вдалося. 5 травня 1932 р. було підписано угоду про припинення військових дій на цьому напрямі та евакуації японських військ з Центрального Китаю [61, с.66].

Тим не менше, Японія не зупинилась і 23 лютого 1933 р. приєднала район Жехе [38, с.276]. Також на початку 1933 р. японцям вдалося остаточно зламати опір китайських військ на території Маньчжурії. Але уряд Чан Кайші все ще був налаштований продовжувати війну. У березні 1933 р. японці зробили наступ на Пекін і Тяньцзінь. Їхні війська також вторглися у Внутрішню Монголію. Лише 31 травня 1933 р. було укладено угоду про взаємне відведення військ на кордон Маньчжурії [61, с.66]. В 1935 р. під тиском Японії Чан Кайші довелось погодитися на надання автономії 2-м провінціям Північного Китаю I [38, с.280].

Слабкість політики Чан Кайші щодо опору Японії сприяли посиленню довіри до нього серед однопартійців та народу. У великих містах студенти влаштовували демонстрації та голодування. У Шанхаї вони зайняли Північний вокзал і штаб-квартиру поліції Чапей, а невідомі вбили прояпонського колишнього заступника міністра закордонних справ. Чан прийняв студентських лідерів, але все, що він запропонував, це не підписувати нерівноправні договори [83, с.229].

Насправді Чан готувався до боротьби з японцями більшою мірою, ніж уявляли ті, хто бачив у ньому не більше ніж умиротворювача, одержимого Червоною армією на шкоду своїй нації. Ще в 1932 році він створив таємну раду для планування боротьби з загарбниками. Він уповноважив свого лейтенанта Чень Ліфу почати переговори з Чжоу Еньлаєм про об'єднання сил

проти японців. Таємні переговори завершилися взаємними звинуваченнями, але принаймні забезпечили перший особистий контакт [83, с.234].

Повзуча агресія Японії проти китайського народу продовжувалась понад десятиліття, щоб перетворитися на відкриту агресію в липні 1937 р. Чан Кайші здійснив спроби створити блок держав, які могли б підтримати Китай у майбутній війні з Японією. Але вони через різні причини закінчилися невдачею [38, с.338].

До літа 1937 р. японський генштаб завершив розробку плану військової кампанії у Китаї. Одне із зіткнень японських та китайських військ сталося 7 липня 1937 р. біля Лугоуцзяо. Воно послужило приводом для розв'язування правлячою верхівкою Японії війни, яка затяглася на вісім років [38, с.339].

До кінця липня японські війська зайняли Пекін і Тяньцзінь, а потім розгорнули військові дії у Центральному Китаї [12, с.171]. В листопаді було захоплено Шанхай, а в грудні Нанкін. Незважаючи на поразку НРА в Шанхаї та Нанкіні, наполеглива оборона Шанхаю у морально-психологічному відношенні відіграла велику роль у підтримці духу китайського населення та самого Чан Кайші. Шанхайські бої продемонстрували здатність китайської армії стримувати натиск загарбників [38, с.339]. Одночасно японські загарбники почали наступ в ще не окуповані райони Внутрішньої Монголії, на захід уздовж Пекін-Суйюаньської залізниці. 14 жовтня японці зайняли Гуйсуй, 17 жовтня – Баотоу. У листопаді японські війська окупували багато хошунів (адміністративна одиниця) Іхечжоуського сейму, а також більшу частину східної та центральної Суйюані [12, с.171].

Стратегія Чан Кайші в протистоянні японському вторгненню була по суті торгівлею простором для часу. Він бачив перевагу японської армії над своєю і тому визнав втрату значних територій Північного і Центрального Китаю, а тому його уряд відступив на захід. Його впевненість була побудована на усвідомленні того, що економіка Китаю і суспільство все ще перебували на домодерній, доіндустріальній стадії [81, с.133].

Чан вважав, що японці розпилюють свої ресурси людей і їх техніка зменшується через просування по просторах Китаю. Це, на його думку, робило їх уразливими для атак по всьому фронту, а також у тилу. Він також вірив, що японський народ, який страждає від політичних репресій і економіка, що руйнується, дедалі більше буде протистояти військовій політиці своїх лідерів. Таким чином, заявив він, «чим довше наш ворог бореться, чим більше він втягується в труднощі; і чим довше ми боремося, тим сильніше й рішучіше ми стаємо» [81, с.134]. А тому Чан Кайші підтримав тактику партизанських дій проти Японії, якої здебільшого слідувала КПК [38, с.354].

Військові дії аж до цього періоду можна розділити на два напрями: локальні операції японських військ проти армії Чан Кайші та бойові дії проти районів, що контролювали комуністи, проти яких, у свою чергу, незалежно один від одного, воювали гоміньданівці та армія Ван Цзінвєя. В результаті КПК та ГМД послаблювали сили один одного у боротьбі проти спільного ворога – Японії [46, с.122].

Чан Кайші також відзначив погіршення свого стану своєї армії на початку війни. На його думку цьому сприяв низький моральний дух простих солдатів, нехтування офіцерами навчанням військ і плануванням операцій, нездатність зібрати розвідувальні дані про японців, побоювання вступити в бій з ворогом. Офіцери були стурбовані лише збереженням власного життя і позицій. В результаті вони нерішуче билися і співпрацювали з іншими підрозділами, нехтували своєю роботою і займалися азартними іграми, розпустою та контрабандою [81, с.151].

В липні 1940 року японці прийняли важливе рішення і погодились розширити сферу дії імперської експансії за межами китайського театру. Це рішення неминуче змінило характер війни в Китаї, а також призвели до нападу на Перл-Харбор [81, с.135].

Після цього до весни 1944 р. на китайському фронті не було великих операцій. Японія провела серію операцій спрямованих на знищення баз американської авіації та відповідної інфраструктури. Найбільш значущими з

таких операцій були бої у провінціях Чжецзян та Цзянсі у травні 1942 р. [38, с.364].

У грудні 1942 р. передові загони японської армії досягли меж пров. Гуйчжоу. Ні китайські війська, ні американська авіація не змогли перегородити шлях противнику, що наступав. Японці захопили практично всі важливі залізничні лінії в Китаї, відкрили для себе наскрізний шлях з Кореї до Індокитаю. Це був великий успіх Токіо. Китай перестав бути суттєвим військовим фактором у війні союзних сил на Тихому океані. Американські союзники Китаю стали ставитися до китайської влади з недовірою, що сприяло погіршенню відносин між Чан Кайші та представниками американського командування. Адміністрація США все більше втягувалася в боротьбу між Гоміньданом і КПК [38, с.365].

Втративши більшість економічних і промислових центрів Китаю, Чан відійшов у глиб країни, розтягнув японські лінії постачання та змусив загрузнути в боротьбі японських солдатів у величезних внутрішніх частинах Китаю. У рамках політики тривалого опору Чан санкціонував використання тактики випаленої землі, що призвело до загибелі багатьох цивільних. Ця тактика була успішною і призвела до втрати території, але японська армія не змогла проводити успішних операцій в Індокитаї.

Війна з Японією завершилася 15 серпня 1945 р. капітуляцією. Чан Кайші заявив в своїй промові «правда, що правосуддя повинно переважити переважну силу. І це нарешті було доведено. Історична місія нашої національної революції була досягнута» [95, с.7-8]. «Правдоподібно буде потрібна ще дальша восьмилітня війна, щоб остаточно здобути нашу незалежність і свободу [16].

В жовтні 1945 р. капітулювали й війська на острові Тайвань. Представники гоміньданівського Китаю, що прийшли їм на зміну, встановили свій режим, що відрізнявся жорсткими обмеженнями прав і свобод населення. Економіка була дезорганізована, що зрештою призвело 1947 р. до повстання, жорстоко придушеного новою владою. За деякими

даними, загинуло близько 40 тисяч людей. Вже період між ГМД і місцевим населенням намітилося помітне відчуження, що збереглося й у наступні роки [46, с.161].

Отже, Японія протягом десятиліття користуючись слабкістю Китаю проводила «гібридну війну» проти цієї держави і відбирала в свої володіння територію цієї країни. Чан Кайші, маючи досвід навчання в Японії, розумів, що китайська армія не готова протистояти японській навіть зважаючи на її більшу чисельність. А тому він готував свою країну до війни в далекому майбутньому, а паралельно боровся з власною опозицією. Коли ж Японія, розпочала в 1936 р. відкриту війну з Китаєм, то вона розраховувала на низьку боєздатність китайської армії, відсутність у Китаю можливостей отримати допомогу ззовні, на швидкі успіхи японських військ та якнайшвидше завершення війни. Ці розрахунки виправдалися лише частково: Китай зумів об'єднатися і отримав дієву допомогу від США, СРСР і незважаючи на поразки, продовжував війну.

#### 4.2. Зовнішня політика Чан Кайші та її вплив на хід визвольної війни

У сфері зовнішньої політики країни гоміньданівський Національний уряд з перших днів існування орієнтувався на СРСР, європейські країни, США та Японію.

Відносини між СРСР та Гоміньданом в особі Чан Кайші склалися своєрідно. У 1923 р. Чан Кайші виконуючи вказівку Сунь Ятсена розпочинає діалог з СРСР з метою отримання матеріальної та організаційної допомоги в розбудові Китаю. Гоміньдан отримав підтримку КПК, радянських радників, кошти на створення армії. Так тривало до 1926-1927 рр., коли Чан Кайші зрозумів, що СРСР прагне встановити в Китаї радянську систему владу, де йому немає місця. А тому з цього часу починається погіршення відносин між двома країнами й лідерами – Чан Кайші та Й. Сталіним. Тим не менше

можливості для діалогу залишалися. В Москві залишався син Чан Кайші, а тому була можливість встановлювати контакти, вирішувати гострі питання.

У травні 1929 р. китайська поліція провела обшук у генконсульстві СРСР у Харбіні, під час якого було вилучено документи, які містили відомості про причетність консульства до комуністичної пропаганди та постачання зброї КПК. У липні 1929 р. на зустрічі Чжан Сюеляна та Чан Кайші було ухвалено рішення захопити Китайсько-Східну залізницю в рамках перегляду нерівноправних договорів з іноземними державами. Чан Кайші розраховував, що націоналізація Китаєм залізниці отримає підтримку Заходу, а Радянський Союз, опинившись у міжнародній ізоляції, не ризикне застосувати військову силу для захисту своїх інтересів. 10 липня 1929 р. влада Маньчжурії взяла під контроль залізницю, радянські співробітники було заарештовані, установи закрито [38, с.281].

Москва реагувала швидко та рішуче. 17 липня Радянський уряд заявив про відкликання з Китаю всіх дипломатичних, консульських представників, а також працівників адміністрації залізниці. Китайської місії у Москві було запропоновано залишити межі СРСР, між обома країнами припинилося залізничне сполучення. У листопаді 1929 р. особлива Далекосхідна Червона армія під командуванням В.К.Блюхера розбила китайську 200 тис. армію. У грудні 1929 р. в Хабаровську був підписаний радянсько-маньчжурський протокол, який передбачав відновлення статус-кво на КСЗ, звільнення заарештованих радянських громадян. Консульства СРСР у Маньчжурії та консульства Маньчжурії біля СРСР відновили роботу. Чан Кайші щоправда відмовився визнати Хабаровський протокол [38, с.281]. У зв'язку з таким ставленням СРСР до Китаю політичні погляди Чан Кайші в цей період можна характеризувати як різко ворожі до СРСР. Радянський Союз він називав він «червоним імперіалізмом», який «небезпечніший за імперіалім білий» [42, с.91].

Але у другій половині 1934 почалося зближення позицій керівництва двох країн з проблем радянсько-китайських відносин. У цій ситуації Чан

Кайші поставив питання і про можливість повернення його сина з СРСР на батьківщину. У наступні роки Чан Кайші з успіхом використав неформальні канали зв'язку, направляючи до Москви своїх спеціальних представників із числа довірених осіб, серед них був і його син [38, с.285]. У листопаді 1935 р. Чан Кайші зробив нові кроки до встановлення неофіційних контактів з КПК [38, с.293].

В 1937 р. між СРСР та урядом Гоміньдану було укладено «Договір про ненапад». З 1937 по 1941 р. Радянський Союз ефективно впливав на Компартію (через Комінтерн) та Гоміньдан по офіційним дипломатичним каналам, що виразилося у визнанні керівного становища Гоміньдану та посилення лідерського іміджу Чан Кайші у війні. Цей період – час максимального впливу СРСР на баланс політичних сил з-поміж них [73, с.19]. Під впливом більшовиків КПК змінила позицію та визнала керівну роль уряду Чан Кайші в антияпонській війні [73, с.24].

Зовнішньополітична програма Гоміньдану була відображена в маніфесті головнокомандувача НРА Чан Кайші, опублікованому наприкінці січня 1928 р. У ньому зазначалося, що в зовнішній політиці Гоміндан і Національний уряд керуються принципами, проголошеними I з'їздом Гоміньдану. У маніфесті Чан Кайші підтверджувалося, що скасування нерівноправних договорів Нанкінський уряд добиватиметься шляхом дипломатичних переговорів, але на компроміс не піде [38, с.260].

Однак у зв'язку з продовженням Північного походу та загостренням відносин із державами після нанкінського інциденту (квітень 1927 р.) Чан Кайші та його оточення виявили стриманість у пред'явленні вимог щодо перегляду нерівноправних договорів. Під час боїв у Нанкіні в місті стались окремі інциденти, в результаті яких постраждали іноземці. 24 березня військові судна Англії та США здійснили масоване бомбардування зайнятого НРА Нанкіна. В порту сконцентрувались військові кораблі й інших держав. 11 квітня 1927 року Англія, США, Японія, Франція й Італія надіслали до ставки Чан Кайші й уханьського уряду спільний ультиматум, вимагаючи



покарання винних в інцидентах, що стались під час зайняття Нанкіна, принесення вибачень, сплати досить високої компенсації й заборони антиіноземних дій на підвладних ним територіях. Створювалась загроза військової інтервенції з боку перелічених держав [51].

А тому в цих умовах Нанкін обмежився декількома заявами про закінчення терміну дії договорів, укладених між Китаєм та Іспанією (1864), Португалією (1887), Італією (1866) та Данією (1863), посилаючись на так званий «принцип обставин, що змінилися». Одночасно цим країнам було запропоновано укласти нові договори на основі рівності [38, с.260].

У міру зростання дипломатичної активності Нанкінського уряду по відношенню до іноземних держав він почав застосовувати нові тактичні прийоми. США висловили готовність розпочати переговори з Нанкіном щодо надання Китаю тарифної автономії. 25 липня 1928 р. після двомісячних переговорів було укладено китайсько-американський договір, яким США визнавали тарифну автономію Китаю за умови, що китайський уряд не буде проводити дискримінаційну політику щодо американських товарів [38, с.262]. 29 грудня 1928 р. було підписано китайсько-англійський договір, яким Англія визнала митну автономію Китаю. Підписання цього договору означало визнання Нанкінського уряду Лондоном. До кінця 1928 р. угоди про визнання митної незалежності Китаю підписали Франція, Німеччина, Італія, Швеція, Бельгія, Данія, Іспанія, Голландія, Португалія, Греція, Норвегія [38, с.260].

Лідер Китайської Республіки та спадкоємець справи Сунь Ятсена Чан Кайші прийшовши до влади проводив двоїсту політику, щодо США. З однієї сторони він розумів їх значення в сучасному йому світі і намагався використовувати їх силу для зміцнення своєї влади та протистояння Японії. А з іншої розумів, що США мають свої інтереси в Китаї, як і інші країни, а тому з цим слід було боротися. Так у зовнішній торгівлі Китаю перше місце закріпилося за Японією (23,4 %), друге за США (18,8 %). Сполучені Штати,

підтримуючи уряд Чан Кайші в Нанкіні, рішуче відтіснили своїх конкурентів з китайського ринку [64, с.114].

Тож саме США стали фактично першою країною, яка засудила агресію Японії в Маньчжурії та відвертий напад першої на Китай у 1937 році, хоча й не вживали якихось рішучих дій у відповідь [53].

Отже, відносини між США, країнами Заходу, СРСР та Китаєм під керівництвом Чан Кайші в 20-30 рр. ХХ ст. були як дружніми, так і нейтральними. Кожна сторона прагнула отримати від іншого необхідне їй і не бажала поступитися своїми інтересами. СРСР хотів зберегти свій вплив в Маньчжурії та зробив ставку на КПК. США та країни Заходу прагнули захистити свої торговельні інтереси. А Чан Кайші в умовах байдужості західних держав користувався матеріальною допомогою та послугами радянських радників для розбудови армії та політичної системи.

Початок агресії Японії проти Китаю змусило Чан Кайші прискорити налагодження відносин з країнами, які могли надати йому допомогу. На першому місці були стосунки з США. Політика США щодо Китаю ділиться на такі етапи [43, с.80]:

Перший етап (1940 – 1944 рр.) характеризується тісною співпрацею адміністрації Ф. Рузвельта з Національною партією Гоміндан. Саме їх лідера, Чан Кайші, у Вашингтоні розглядали як потенційного керівника міцного післявоєнного Китаю. Ця країна, за задумом президента США, мала стати «четвертим полісменом», який разом зі Сполученими Штатами, Радянським Союзом та Великобританією виступатиме гарантом нової системи міжнародних відносин [43, с.80].

Війна СРСР з Німеччиною і початок Тихоокеанської війни ввели в дію нові зовнішні чинники розвитку подій на китайському фронті і відкрили новий етап Антияпонської війни. Зовнішній чинник – вступ у світову війну великих держав, передусім США, був одним із визначальних у рішенні Чан Кайші продовжувати війну проти держав «осі». Разом з тим, сподіваючись на підтримку з боку західних держав, Чан Кайші виправдовував свою

пасивність на фронтах. Відома у зв'язку з цим суперечка з генералом Дж.Стілуеллом (керівником американських військ в Китаї та радник Чан Кайші), який звинувачував китайську владу в небажанні робити більший внесок у протиборство з Японією [38, с.362].

Після вступу США у Другу світову війну (внаслідок нападу японської авіації на Перл-Гарбор) Китайська Республіка на чолі з Чан Кайші стає союзником Вашингтона у війні проти Японії. Китайський генералісимус не лише одержав левову частку воєнної допомоги із США, а й розглядався останніми як партнер у повоєнному світоустрої [53].

Зміна політики правлячих кіл США та Англії стосовно Китаю було негайно використано китайською дипломатією, яка знову поставила перед державами питання про надання дієвої допомоги Китаю. У жовтні 1940 р. уряд Чан Кайші звернувся до Вашингтона з проханням направити до Китаю 500 літаків з американськими льотчиками та надати кредит у 200-300 млн. доларів для фінансування створення ВПС Китаю. Американському уряду було запропоновано різні плани постачання зброї та кредитування, висловлювалося побажання обміну військовими місіями [38, с.389].

1 грудня 1940 р. американський уряд надав Китаю кредит у сумі 100 млн. доларів [38, с.389]. А 1 січня 1942 р. уряд Чан Кайші підписав у Вашингтоні Декларацію про загальну безпеку [38, с.390]. Але найважливішою подією на шляху відновлення міжнародного престижу Китаю стала Каїрська конференція, що відкрилася 22 листопада 1943 р. [38, с.394]. Напередодні конференції Рузвельт прагнув створити ефективний міжнародний миротворчий орган та більш ефективну систему управління світовою торгівлею та світовими економічними ресурсами. У разі перемоги союзників це мали бути Сполучені Штати, Росія та Британія. Рузвельт далі мав на меті зміцнити моральний дух китайців і позицію китайського лідера Чан-Кайші запевненнями щедрого поводження після війни [91, с.138-139].

Американці під час конференції приділяли більше особистої уваги китайцям, ніж англійцям. Рузвельт кілька разів мав окремі бесіди з Чаном;

Маршалл і Гопкінс мали по одній офіційній зустрічі з генералісимусом. Генерали Арнольд і Сомервелл провели спеціальну зустріч з китайськими представниками штабу, щоб обговорити постачання. Британці також не знехтували китайцями. Черчілль тричі зустрічався з генералісимусом окремо, а Іден також спілкувався з Ван-Чун-Луєм, генеральним секретарем Ради національної оборони Китаю [91, с.170].

Саме на цій конференції Чан Кайші вдалося утвердити Китай в якості великої держави та домогтися вирішення її післявоєнних проблем [53].

Для другого етапу (1944-1946 рр.) характерне поступове розчарування в Чан Кайші як в лідерів, який забезпечить перемогу над японцями, а в майбутньому зможе створити ефективну модель розвитку Китаю [43, с.80]. У низці районів японцям вдалося пробитися до кордонів Бірми та В'єтнаму. Престиж Гоміньдану та особисто Чан Кайші в очах США впав, сам Чан Кайші також був деморалізований і пригнічений низькою боєздатністю своїх військ. Не зміг приховати свого розчарування й американський генерал Дж. Стілвелл, на вимогу друзів Чан Кайші, його відкликали з Китаю [61, с.75].

Це, у свою чергу, примусило американців звернути свою увагу на керівника комуністів Мао Цзедуна. Американські стратеги намагалися навіть реалізувати проект створення коаліційного уряду Китаю, до якого увійдуть представники як Гоміньдану, так і комуністичної партії (КПК) [43, с.80].

Завершення II світової війни знову відновило громадянську війну в Китаї. Для того, щоб розрядити напруженість між Гомінданом та КПК, президент США Трумен виступив з ініціативою проведення переговорів між КПК та Гомінданом на найвищому рівні. Як посол США в Китай був направлений спеціальний представник американського президента генерал Патрік Херлі [62, с.27].

Завдяки старанням американського посла 28 серпня 1945 р. розпочалися переговори між Мао Цзедуном і Чан Кайші (тривали до 9 жовтня 1945 р.). Це була їхня перша особиста зустріч [54]. У ході переговорів вдалося домовитись про припинення військового протистояння. Однак із

територіальних питань згоди досягти не вдалося: Чан Кайші наполягав на тому, щоб зберегти за КПК лише т.зв. «Особливий район» та обмежити їх збройні сили. Вдалося домовитися обмеженням в три дивізії [62, с.27].

Третій етап – 1946-1948 рр. У зв'язку з початком у Китаї громадянської війни (1946-1949 рр.) та підтримкою Москвою китайських комуністів Вашингтон повернувся до активної співпраці з Чан Кайши. Гоміньдан отримував значну фінансову та військову допомогу [43, с.80].

Четвертий етап – 1949 – червень 1950-ті роки. У зв'язку з поразкою Гоміньдану у війні з комуністами Білий дім знову почав заgravати з переможцями. Це було пов'язано з тим, що Чан Кайші був визнаний неефективним керівником, який не тільки не зміг одержати перемогу, але й нічого не зробив для вирішення інших проблем: корупція, економічна криза, неефективне використання американської допомоги. Лише з початком Корейської війни (1950-1953 рр.) та за підтримки Мао Цзедуном корейських комуністів Вашингтон розірвав будь-які зв'язки з КПК [43, с.81].

Отже, з часу приходу Гоміньдану, а фактично Чан Кайші до влади, він розпочинає дипломатичні дії спрямовані на скасування нерівноправних договорів між європейськими країнами, США та Китаєм. Тобто, обговорюється відміна принципу «екстериторіальності». З наближенням японської агресії контакти Британії й США з Чан Кайші стають більш інтенсивнішими. Ці країни починають активніше протистояти Японії і підтримувати генералісімуса. Під час Другої світової війни військових та дипломатичних зусиль США виявилось явно недостатньо, щоб забезпечити зростання ефективності збройних сил Гоміньдану, як і довели військові невдачі Чан Кайші в останні роки війни. Тим не менше після війни США все роблять ставку на очолюваний Чан Кайші Гоміньдан і здійснюють кроки, які б підтримували його боротьбу з комуністами.

Інтенсивно розвивалися відносини Чан Кайші з СРСР. У 1938 р. Чан Кайші запропонував направити до Китаю радянські війська, а в серпні 1938 р. - підписати секретний політичний договір між двома країнами, який за

формою та змістом був би пактом про взаємодопомогу, але не покладав би на СРСР зобов'язання вступити у війну з Японією. Однак радянське керівництво визнало, що додаткові домовленості не потрібні ні Китаю, ні СРСР [38, с.397]. Навесні 1940 р. СРСР припинив постачання зброї та спорядження Чан Кайші через небажання останнього об'єднатися з КПК і боротися з Японією [46, с.122]. Чан Кайші висловив підтримку СРСР у зв'язку з агресією фашистської Німеччини в телеграмі Сталіну від 21 липня 1941 р. [38, с.400].

Протягом 4 років війни відносини між СРСР та Китаю були дружніми та такими, що давали можливість обом країнам спільно діяти для боротьби з Японією. Китай отримував від Союзу матеріальну допомогу і відтягував японські війська, які б могли загрожувати Червоній армії.

14 серпня 1945 р. у Москві було підписано Договір про дружбу та союз між СРСР та Китаєм, який заклав основи для їхньої взаємодії у боротьбі проти мілітаристської Японії, а також повоєнної співпраці. Договір передбачав повернення Радянському Союзу. Укладаючи з радянським керівництвом ці угоди, Чан Кайші розраховував, що Радянський Союз не надаватиме підтримки китайським комуністам у громадянській війні і не передасть їм Маньчжурію після виведення своїх військ. Однак надалі ці розрахунки не виправдалися [62, с.26].

Після визволення Маньчжурії від японських окупантів уряд СРСР починає переорієнтацію від союзу з Центральним урядом Чан Кайші до фактичної підтримки КПК. Радянський уряд сприяв керівництву КПК у перекиданні до Маньчжурії комуністичних військових формувань (понад 100 тис. осіб), на основі яких на початку 1946 р. була створена Об'єднана демократична армія (ОДА) чисельністю близько 300 тис. осіб. Китайським комуністам було передано озброєння та бойову техніку японської Квантунської армії, розгромленої на території Маньчжурії, а також зброї німецького, чехословацького та частково радянського виробництва [62, с.27]. До 1948 р. за сприяння радянських військ китайські комуністи сформували добре озброєну армію, яка 600 тис. осіб [30].

В цей же час Чан Кайші, давши згоду на поновлення переговорів з комуністами при посередництвом Маршалла, доручив Цзян Цзінго домогтися згоди Сталіна на встановлення в Маньчжурії контролю за Центральним урядом та її окупацію, після виведення радянських військ, гоміньданівськими військами. Сталін висловив розуміння всієї складності обстановки, проте від втручання у китайські події утримався [62, с.28-29].

Отже, відносини Чан Кайші та СРСР й США розвивалися в умовах зацікавленості усі сторін. Китайський лідер здійснював дипломатичні кроки, які наближали його до вільного світу. В умовах війни СРСР, США та країни Заходу допомагали Китаю, високо оцінюючи роль та значення Чан Кайші, як борця та союзника в боротьбі японською агресією.

#### 4.3. Громадянська війна та причини поразки у ній Гоміньдану (1946-1949)

КПК та Гоміньдан об'єднали свої сили в 1937 р. та розпочали боротьбу з Японією. Але після цього також періодично відбувались сутички і між ними. Це було пов'язано з тим, що сторони суб'єктивно трактували домовленості і комуністи не бажали їх чітко дотримуватися. Зростання збройних сил КПК та поширення її влади в районах за лінією фронту, переважно в Північному Китаї, викликали невдоволення в Гоміньдані та сприяли посиленню взаємної недовіри [7, с.416]. Так, у квітні 1939 р. лідер Гоміньдану закликав до ліквідації «комуністичних баз», блокував Особливий район, але бажаних результатів ця акція йому не дала. Наступним кроком стала невдала спроба фізичного усунення Ван Цзінвея на початку літа 1939 року [46, с.121].

Починаючи з березня 1939 р. китайські комуністи почали переходити до більш агресивної політики на територіях, де були їх війська. В провінціях Шеньсі, Ганьсу і Нінся вони створили власний [незалежний] уряд, почавши підбурювати населення до заколоту і в інших районах. Чан Кайші повідомив Чжоу Еньланю і Е Цзяньїну про наслідки, зажадав, щоб китайські комуністи

неухильно виконували свої обіцянки. У відповідь на це комуністи висунули зустрічну вимогу збільшення своїх сил і розширення прикордонного району Шеньсі-Ганьсу-Нінся. Переговори зайшли у глухий кут [8, с.115].

Далі комуністи домоглися евакуації урядових військ з Хебея, Шаньсі, атакували Гоміньдан в Східному Хенанні і Північному Аньхої, явно прагнучи до з'єднання з Новою 4-ю армією, яка незаконно просувалася на північ з районів, розташованих на південь від річки. Янцзи [8, с.115]. Гоміньданівським частинам довелось розгромили штабну колону Нової 4-ї армії [7, с.416]. Ці події викликали кризу у відносинах КПК та Гоміньдану, і лише втручання СРСР та ініціативи західних держав, які чинили тиск на Чан Кайші, забезпечили можливість урегулювання інциденту до початку березня 1941 р. [38, с.361].

Загалом протягом 1937-1945 рр. Чан неефективно протистояв японцям і турбувався більше про комуністів. Американці підозрювали, що він стримував свої сили, щоб бути готовим відновити бої з комуністами після перемоги союзників [76].

Загалом до вересня 1945 р. Китай виявився поділений на сфери впливу: влада Гоміньдану обмежувалася західним та південно-західним Китаєм, частина південних та східних районів була окупована японцями, північно-східний Китай контролювався КПК, а Маньчжурії перебували радянські війська [35, с.186]. На цей час лідери тогочасного Китаю (Мао Цзедун і Чан Кайші) самі не могли з'ясувати до якого табору – радянського, американського або англійського притулитися їх силам [54]. Прийняти рішення допомогла капітуляція Японії.

Після перемоги над Японією громадянська війна відновилася з новою силою [22]. Китайські комуністи, які наприкінці Великого походу 1937 року мали лише 35 000 квадратних миль на кінець війни отримали контроль над регіоном площею 155 000 квадратних миль із населенням у 54 мільйони душ та армією 475 000 чоловік [90, с.454]. Тобто, їх сила не просто зросла, а вибухнула.



Однією з причин популярності комуністів були заходи, які вони здійснили в економічній сфері і відповідно не зробив Чан Кайші. Вітчизняний дослідник в еміграції Всеволод Голуб зазначив: «торговельний дефіцит націоналістичного Китаю вже в 1946 році був 125 мільйонів фунтів стерлінгів, а це просто паралізувало будь-яке господарське життя. Американський експерт в справах Китаю професор Нетеніел Пеффер на сторінках «New York Times Magazine» називає уряд Чан Кан-Шека «найгіршим китайським урядом модерного часу, найгіршим в сьогоdnішньому світі, найгіршим у відношенні нездібности, корупції, зіпсутости, фашистського поневолення і браку звичайної моралі». Чан Кай-Шек називає себе «оплотом проти комунізму в Китаї», але ліберальні китайці є тієї думки, що саме він сам зі своєю політикою і є єдиною причиною зросту комуністів. Після його перевороту в Куомінтанзі в 1927 році китайська компартія нараховувала лише пару тисяч погано озброєних людей і дрібні зацьковані підпільні осередки. А вже в 1947 році китайська компартія нараховує два мільйони членів, 140 мільйонів населення на зайнятих нею територіях та до трьох мільйонів партизанів, що її підтримують [16]. А отже, відсутність економічних реформ Чан Кайші призвела до зростання сил КПК.

У результаті капітуляції Японії в серпні та вересні як націоналісти, так і комуністи намагалися отримати вигідні позиції на землі в районах, які раніше були під контролем Японії. Чан змушений був покладатися на американський флот, щоб транспортувати свої найкращі армії з південно-західного Китаю до портів на східному узбережжі Китаю, а потім по залізницях і дорогах для переміщення людей і техніки на позиції у внутрішній частині Маньчжурії [93, с.30]. Взамін відправлених сил довелось набирати нові, однак наприкінці 1949 року його поспіхом набрані полки нараховували менше 20 000 погано навчених і погано споряджених людей, незважаючи на його заяви про вдвічі чи втричі більше [84, с.3].

А в цей час почалися мирні переговори між Компартією і Гоміньданом. Вони продовжувалися з перервами починаючи з осені 1945 до березня 1947

р. Роль посередника на переговорах за згодою КПК взяла на себе американська дипломатія (спочатку посол у Китаї Херлі, потім Маршалл) [35, с.185-186]. Однак, незважаючи на переговори, військові дії між гомінданівськими військами і народними арміями не припинялися, хоча й носили до літа 1946 р. локальний характер [46, с.216].

Другий етап громадянської війни тривав з 10 жовтня 1945 року по 7 серпня 1950 року. Основна фаза широкомасштабних дій з боку КПК почалася 26 червня 1946 року [22].

1 березня 1946 р. Чан Кайші відновив військові дії проти Народно-визвольної армії, цього разу в Північно-Східному Китаї, куди гомінданівський уряд направив велике угруповання військ. Генералісимум Чан Кайші заявив таке: «війну проти Японії ми виграли. Але буде потрібна ще дальша восьмилітня війна, щоб остаточно здобути нашу незалежність і свободу. Якщо частини нашої держави на якісь роки повинні бути втрачені, все ж ми будемо боротися до кінця, щоб клапоть за клаптем відібрати їх назад» [16]. В липні за підтримки американців знову розпочалися переговори, які не дозволили досягнути домовленостей [29, с.16].

А тому в липні 1946 р. війська Чан Кайші, які розраховували на свою чисельну перевагу, розпочали широкомасштабний наступ на Визволені райони. У воєнних діях були задіяно 80% гомінданівської регулярної армії. Таким чином, громадянська війна набула всекитайського масштабу. Спочатку військам Чан Кайші супроводжував військовий успіх – вже в перші місяці війни було захоплено понад 100 міст, які раніше контролювали комуністи. У березні 1947 р. вони взяли місто Яньань, де розташовувався ЦК КПК і головний штаб НВАК [22]. Однак це було досягнуто ціною великих матеріальних та людських втрат. Керівництво КПК оголосило «війну самооборони» і ефективно використало маневрену тактику, спрямовану на вимотування та знищення противника. Випробовуючи гостру потребу в підтримці ззовні, 4 листопада 1946 р. уряд Чан Кайші підписав із США договір, який в обмін на велику військово-економічну допомогу американців

(близько 6 млрд. дол. за 1945-1948 рр.), надавав їм цілу низку пільг і привілеїв у Китаї, що суттєво обмежувало державний суверенітет країни [62, с.29].

Поглиблення політичної кризи влади Чан Кайші, внутрішня слабкість його армії, а також вдала військова стратегія КПК, що базувалася на підтримки народних мас, визначили перелом у ході бойових дій. У липні-вересні 1947 р. комуністи перейшла від оборони до наступу у масштабі країни. За один рік війни (з липня 1947 по червень 1948 р.) гомінданівська армія втратила 1 млн. солдатів і офіцерів полоненими та 500 тис. убитими та пораненими [62, с.29].

В листопаді 1948 р. комуністи на чолі з Мао Цзедунем при військовій і матеріальній допомозі СРСР відкрито виступили проти Чан Кайші, який основні зусилля направив на боротьбу проти партизанських загонів комуністів на півдні і сході країни [31] 5 грудня 4 армія і дві групи військ Північного Китаю перейшли в наступ на фронті протяжністю 800 км. Метою операції було оволодіння центром провінції Чахар, Тяньцзінем – найбільшим економічним центром і портом, а також оволодіння Пекіном [22].

Чан Кайші писав про ті часи: «коли взимку 1948 р. військова обстановка почала складатися не на нашу користь і на нас впали удари зсередини і ззовні, коли нас зрадили і кинули напризволяще, ми вирішили покинути материк і перейти на Тайвань, щоб перетворити цей острів на базу нашого національного відродження» [8, с.272]. У грудні 1948 р. Чан Кайші ввів на острові надзвичайний стан. Було сформовано провінційний уряд, до якого було залучено представників місцевої еліти. У роки громадянської війни на материку ГМД відводив Тайваню роль - «останнього бастиону», куди, у разі невдалого результату боротьби, міг би переїхати уряд Китайської Республіки [46, с.161].

Також намагаючись виграти час для перегрупування та зміцнення військ у Південному Китаї, Чан Кайші у новорічній промові 1949 року зробив офіційну пропозицію компартії про мирні переговори. З метою

викриття нових маневрів Гоміньдану керівництво компартії вважало за доцільне прийняти цю пропозицію. Чан Кайші передав посаду президента Китайської республіки Лі Цзунженю, а сам поїхав на батьківщину в провінцію Чжецзян [21], де керував країною віддалено [87, с.83].

Але все було марно. Після ряду успішних операцій, 31 січня 1949 року Китайська Червона Армія без бою вступила в Пекін. 21 квітня комуністи форсували Янцзи, узявши 23 квітня Нанкін. 27 травня був узятий Шанхай. 1 жовтня в Пекіні була проголошена Китайська Народна Республіка. 14 жовтня був узятий Гуанчжоу. Вже до кінця 1949 комуністи контролювали практично весь континентальний Китай [22].

Основні бойові дії завершилися з висадкою китайських червоноармійців на острові Хайнань і повним оволодінням ним за допомогою місцевих партизан навесні 1950 року, після чого під контролем комуністів виявився континентальний Китай і острів Хайнань, а під владою Гоміньдану залишилися острови Тайвань, Пенху (в Тайванській протоці) і група островів (Цзіньмень та Мацзу), що відносяться до провінції Фуцзянь. Значну підтримку НВАК та КПК надавав Радянський Союз [22]. Отже, за короткий час комуністам вдалось розбити війська Гоміньдану і захопити їх останній форпост, керівництво партії було змушене виїхати на Тайвань [31].

10 грудня 1949 р. на Тайвань з м.Ченду прибув літаком керівник Китайської Республіки Чан Кайші, після чого він вже ніколи не зміг повернутися до материкового Китаю [28]. Разом з ним відступили його прихильники, було перевезено техніку та обладнання з демонтованих заводів на материку, а також величезну колекцію художніх скарбів Пекіну [90, с.521].

На Тайвань перебравлося кілька мільйонів китайських військових і цивільних [28] в тому числі уряд і парламент, котрий представляв депутатів усіх провінцій Це поклало початок існуванню двох китайських держав [31]. Деякі члени партії залишилися на материку і, відмежувавшись від

Гоміньдану, заснували Революційний комітет Гоміньдану, який досі існує як одна із восьми дрібних зареєстрованих партій [19; 55].

Отже, громадянська війна в Китаї завершилася перемогою комуністів. Цьому сприяли внутрішні та зовнішні чинники. Серед головних ми виокремимо допомогу КПК зі сторони СРСР, японське вторгнення, відсутність в Чан Кайші надійного адміністративного апарату, половинчастість реформ, якій проводив його уряд, зокрема в земельній сфері, а також недалекоглядність країн Заходу, які захищали свої інтереси в Китаї, але не бажали підтримувати націоналіста на противагу комуністам.

#### Висновки до Розділу IV.

Таким чином, зміцнивши свою владу в Китаї в кінці 20-х років Чан Кайші зіткнувся з рядом зовнішніх загроз. Основною була японська. Ця країна активно розвивалася і потребувала, як ресурсів так і ринків збуту своєї продукції. Не маючи можливостей простояти Японії в умовах наявності внутрішньої опозиції своєму правлінню всередині Китаю, Чан Кайші використовує тактику – територія взамін на час. Тобто, він змушений був віддавати китайські землі і розвивати державу, отримувати підтримку Заходу, щоб колись повернути окуповані території. Вважаємо, що ця тактика була успішною. Адже СРСР та США прагнули нівелювати вплив Японії допомагали ослабленому війнами Китаю. А на заключній стадії війни ці країни надали значну військову допомогу своїм китайським політичним прихильникам. Обидві країни передали Чан Кайші та комуністам трофейне японське озброєння. Після закінчення війни з'явилася надія на мирне об'єднання в Китаї, тим більше, що в серпні 1945 р. був укладений радянсько-китайський договір про дружбу і союз, також було укладено перемир'я між Чан Кайші та Мао Цзедунем. За деякий час ці домовленості були скасовані і сторони знову повернулися до воєнних дій. Після завершення Громадянської війни в Китаї, країна зайняв чільне місце в післявоєнному світі, а США і СРСР підтримували відповідно в холодній війні комуністичний Китай та гоміньданівський Тайвань під керівництвом Чан Кайші.

## РОЗДІЛ V. УТВОРЕННЯ ЧАН КАЙШІ КИТАЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТАЙВАНЬ ТА ЇЇ РОЗВИТОК у 50 – ПЕР. ПОЛ. 70-Х РР

### 5.1. Політичні погляди Чан Кайші та розбудова ним державних інституцій

Серед безлічі фотографій Чан Кайші майже всі його зображення – у військовій формі. Головою Гоміндану він був до самої смерті, тобто 50 років, а загалом його стаж у революційній організації становив 67 років. Як військовий, він був жорсткою людиною, як революціонер – здатний на крайні заходи заради революції, включно до вбивств [67].

Світогляд Чан Кайші поєднував непеєднуване: китайський націоналіст, що прийняв християнство і регулярно звертався до народу по радіо з християнськими проповідями [26, с.74-75]. Таким він і залишився очоливши Китайську республіку Тайвань.

У 1949-1950 рр. Чан Кайші здійснює самокритичний аналіз діяльності ГМД та уряду. У своїх виступах того періоду він піддав рішучій критиці неефективність командування збройними силами з боку генералітету. Одночасно він засудив втрату членами партії «революційного духу», їх відхід трьох народних принципів Сунь Ятсена. Чан Кайші визнав, що значна частка провини за поразку ГМД лежить на ньому самому. Незважаючи на неодноразове обговорення цього питання на різних політичних форумах,

становище не змінювалося. Причиною цього були елементи корумпованості на найвищому рівні [13, с.44-45].

Після того, як березні 1950 р. Чан Кайші став главою держави в основу своєї програми він заклав три народних принципу Сунь Ятсена. Конституція також була заснована на його ідеї про «п'ять влад» [46, с.161]. Саме на основі цих принципів наступні роки здійснюється реформування країни.

Перш за все встановлення на острові влади Націоналістичної партії Китаю – Гоміньдану означало запровадження на всіх щаблях державного механізму офіційного китайського націоналізму [11, с.169]. Незважаючи на демократичну конституцію, уряд під керівництвом Чана був однопартійним і майже повністю складалася з Гоміньданівців. «Тимчасові положення, чинні протягом періоду комуністичного повстання» значно розширили виконавчу владу, а мета повернення материкового Китаю дозволила Гоміньдану зберегти монополію на владу та заборонити опозиційні партії [83]. Тим більше, що дві партії, що існували до 1949 р. на острові – не мали масової підтримки, та їх вплив на політичне життя суспільства було дуже незначним [46, с.162]. Прагнучи просувати китайський націоналізм, нова влада поставила за мету викоринити все японське зі своїх нових громадян. Насаджувались китайська (літературна) мова, китайська культура, знання китайської історії. Вулиці Тайбея та інших міст перейменовували на честь китайських провінцій і міст так, що можна було, як жартували, за кілька годин об'їздити увесь Китай. Вихідці з материка складали щонайбільше шосту частину населення, але в конституційній структурі вони посідали панівне становище [11, с.169]. Паралельно уряд Чана активно ігнорував і придушував місцеве культурне самовираження, навіть забороняючи використання місцевих мов у трансляціях засобів масової інформації або під час уроків. В результаті антиурядового повстання на Тайвані в 1947 році, політичні репресії, очолювані Гоміньданом, призвели до смерті або зникнення до 30 000 тайванських інтелектуалів, активістів і людей, підозрюваних в опозиції Гоміньдану [83].

Загалом в перші десятиліття після того, як націоналісти перенесли резиденцію уряду в провінцію Тайвань, були пов'язані з організованими зусиллями протистояти комунізму, відомим як «білий терор». В цей час загинуло і було ув'язнено близько 140 000 тайванців за їхню опозицію до Гоміньдану [95, с.191-192]. Більшість тих, хто переслідувався, були названі Гоміньданом «бандитськими шпигунами», тобто шпигунами китайських комуністів [77].

Подальші реформи були спрямовані на зміцнення влади Гоміньдану і самого Чан Кайші. Вже з січня 1949 р. Чан Кайші починає розробляти програму модернізації китайського (тайваньського) суспільства і насамперед ГМД як керівної сили цього процесу. Фактично модернізація тайванського суспільства почалася зі створення на острові авторитарного режиму - однопартійної диктатури ГМД, яку деякі вчені називають режимом партії - держави. Чан Кайші неодноразово підкреслював, що реформування суспільства можливе за наявності керівної політичної сили, а такою силою може бути тільки ГМД. За його словами, саме на нього лягає історична місія поновлення тайванського суспільства з метою протистояння загрози комунізму. Тому центральним завданням у період модернізації стала реформа ГМД. Її мета полягала в тому, щоб зробити партію мобільною організацією, здатною вирішувати завдання поновлення суспільства [12, с.46]. Чан Кайші розпочав внутрішню перебудову ГМД і сам очолив новий орган – Центральний реорганізаційний комітет [46, с.161].

Відбувалися реформи і в армії. Тут за радянським зразком було введено інститут політпрацівників. Органи безпеки (офіційна назва – Група документації при секретному кабінеті Канцелярії президента) очолив Цзян Цзінго [46, с.161]. У 1952 р. VII Конгрес ГМД намітив перспективну програму з п'яти пунктів: стабілізація економічного життя, реформа армії, забезпечення соціального спокою, внутрішня консолідація суспільства та формування демократичної системи. Головними політичними гаслами було оголошено антикомунізм і опір СРСР [46, с.161].



За часів Чана уряд визнавав обмежені громадянські свободи, економічні свободи, права власності (особисті та інтелектуальні) та інші свободи. Незважаючи на ці обмеження, вільні дебати в межах законодавчого органу були дозволені. Під приводом того, що нові вибори не можуть бути проведені в окупованих комуністами виборчих округах, Національні збори, ряд вищих чиновників обіймали свої посади безстроково. Тимчасові положення також дозволяли Чану залишатися президентом після обмеження двох термінів, встановленого Конституцією. Національні збори його переобирали президентом чотири рази – у 1954, 1960, 1966 та 1972 роках [83]. Також здійснювались заходи для впровадження форм місцевого самоврядування. У грудні 1951 р. було сформовано Провінційні (Національні) збори Тайваню. Це позитивно позначилося на подальшому формуванні політичної системи суспільства [46, с.162].

Отже, після відступу на Тайвань Чан навчився на своїх помилках і невдачах на материку і звинуватив комуністів у нездатності слідувати ідеалам Сунь Ятсена про тридемізм і добробут. Чан також пропагував 9-річну безкоштовну освіту та важливість науки в освіті та цінностях Тайваню. Ці заходи принесли великий успіх. Поряд з цим він продовжував готувати свою країну до війни з комуністами, а тому розбудовував таємну поліцію, армію і придушував опозицію.

## 5.2. Соціально-економічні перетворення Чан Кайші та його зовнішня політика

В 1949 році, Національний уряд під керівництвом Чан Кайші відступив на Тайвань. Уряд Чан Кайші, який упродовж десятиліть старанно уникав земельної реформи на материку, переконали змінити підхід [58, с.65-66].

А тому перший революційний крок в економіці Тайваню Чан Кайші зробив по-більшовицьки: він втілював у життя ленінське гасло «землю –

селянам». Цю більшовицьку ідею Гоміндану запропонувала Спільна комісія з сільського розвитку (СКСР), спонсорована урядом США. А головним ідеологом цієї реформи був український аграрний економіст Ладежинський, який виїхав до США у 1921 році. Уряд США у 1945 році делегував його до окупованої Японії для проведення аграрних реформ, а з 1949 року він став працювати з Гомінданом в рамках СКСР і переконав американських урядовців і Чан Кайші на радикальну земельну реформу [67].

До 1949 року на Тайвані власники землі обробляли не більше 30% всієї землі, решту – орендарі. Реформа вдвічі збільшила долю власників землі, заклавши базу сільського середнього класу (орендарі були бідняками, бо більшу частку доходу віддавали власнику землі). Американська допомога через СКСР виявилася надзвичайно ефективною, бо давала інвестиції, нові технології та нові сільськогосподарські культури, що генерували вищу доходність (наприклад, спаржа та банани) [67].

В 1949 року на Тайвані було введено законодавство, яке обмежувало ренту 37,5 % від врожаю. Контроль за рентою був свідченням бажання догодити сільському населенню острова, яке не було цілком у захваті від того, що військова та політична машина Національної партії залишається на його території. Землевласники також були змушені підписати угоди оренди мінімумом на 6 років, згідно з якими умови повторного вступу у володіння були вкрай обтяжливими. Від 1951 року націоналісти запропонували другу винагороду тайванським сільським «виборцям», почавши продаж земель, конфіскованих у колишніх японських власників. Американські політики прагнули, щоб Гоміндан здобув справжню народну підтримку, надихаючись безкровною імплементацією земельної реформи у Японії [58, с.65-66].

Але цього було замало, тому з 1953 року було ухвалено законодавство про примусовий викуп землі понад 3 га і передачу її у власність безземельним селянам. Нас може вражати, що власність більше 3 га вважалась неприпустимою, бо для наших умов це мінімальний земельний пай. Просто треба уявити, що тайванське сільське господарство велось на

дуже маленьких ділянках, половина гектару – то типове фермерське господарство [67].

Ефект від аграрної реформи був революційним: врожаї традиційних культур (рис, цукрова тростина) збільшилися в півтора рази, врожаї овочів та фруктів подвоїлись. Але це ще не все: почала швидко зростати промисловість із переробки аграрної сировини, першим кроком цього зростання була націоналізація японських цукрових заводів. Індустріалізація Тайваню почалась на селі.

Проте Тейлор зауважив, що модель розвитку чіангізму на Тайвані все ще мала елементи соціалізму, а індекс Джіні Тайваню становив близько 0,28 до 1970-х років, що є нижчим, ніж у відносно рівному Західній Німеччині. Тайвань був однією з найбільш рівноправних країн у прозахідному блоці. Нижня група з доходом 40% подвоїла свою частку доходу до 22% від загального доходу, а верхня 20% скоротилася з 61% до 39% порівняно з японським правилом [5]. Чиангістську економічну модель можна розглядати як форму дирижизму, де держава відіграє вирішальну роль у керуванні ринковою економікою. Малий бізнес на Тайвані процвітав за цієї економічної моделі, але там не було появи корпоративних монополій, на відміну від більшості інших великих капіталістичних країн.

Вважаючи, що корупція та відсутність моралі були ключовими причинами того, що Гоміньдан втратив материковий Китай комуністам, Чан спробував очистити корупцію, звільнивши членів Гоміньдану, звинувачених у хабарництві. Деякі головні фігури в попередньому уряді материкового Китаю, такі як шурина Чана Х. Х. Кунг і Т. В. Сунг, виїхали до Сполучених Штатів [79]. Вищі чиновники, які відповідали за розробку економічної політики, були підпорядкованими особисто Чан Кайші. А система управління було побудована так, щоб забезпечити горизонтальну координацію різних органів держуправління між собою. Головним засобом державного управління економікою було фінансування. Приватний бізнес міг отримати кредит тільки в державному банку і тільки на проекти в реальному секторі

економіки та ще й під суворим контролем цільового використання кредитних коштів [67].

Хоча режим був політично авторитарний і, певною мірою, в ньому домінували державні підприємства, нова тайванська держава Чана також сприяла економічному розвитку, особливо в експортному секторі. Після відступу на Тайвань Чан навчився на своїх помилках і невдачах на материкі і звинуватив комуністів у нездатності слідувати ідеалам Сунь Ятсена про тридемізм і добробут. Земельна реформа Чана більш ніж подвоїла землеволодіння тайванських фермерів. Це зняло з них тягар орендної плати, а колишні власники землі використовували урядову компенсацію, щоб стати новим класом капіталістів. Він пропагував змішану економіку державної та приватної власності з економічним плануванням. Чан також пропагував 9-річну безкоштовну освіту та важливість науки в освіті та цінностях Тайваню. Ці заходи принесли великий успіх завдяки стабільному та сильному зростанню та стабілізації інфляції. Після демократизації Тайваню він почав повільно відходити від чіангістської економічної політики, щоб прийняти більш вільну ринкову систему, як частину процесу економічної глобалізації в контексті неолібералізму [79].

З часу відступу на Тайвань Чан Кайші продовжив розвивати зовнішні відносини Китайської республіки (Тайвань) з метою легітимації цієї держави та своєї влади. В той же час тут йому довелося зіткнутися з протидією комуністичного Китаю, який і сьогодні претендує на суверенітет над островом Тайвань і декількома прилеглими островами [30]. «Китайський Тайбей» (англ. Chinese Taipei) саме таку назву використовує Китайська Республіка для участі в деяких міжнародних організаціях і майже у всіх спортивних змаганнях, як-от Олімпійські ігри, Азійські ігри і Універсіада. Міжнародна спільнота широко використовує термін «Китайський Тайбей» через низку угод, що впливають зі складностей політичного статусу Китайської Республіки і її міжнародних відносин. По-перше, КНР заперечує проти використання терміну «Китайська Республіка», оскільки це може

тракуватися як визнання легітимності уряду, який КНР вважає неіснуючим, і існування двох Китаїв. По-друге, КНР заперечує проти використання назви «Тайвань», оскільки це свідчить про те, що Тайвань виступає як суб'єкт окремо від КНР. Китайська Республіка і КНР вважають себе єдиним законним урядом усього Китаю, включаючи Тайвань [34].

Чан Кайші не зважаючи ні на що продовжував вимагати суверенітету над усім Китаєм, включаючи території, що перебувають під контролем його уряду та Народної Республіки, а також територіями, які остання передала іноземним урядам, таким як Тува та Зовнішня Монголія. В контексті холодної війни, більшість західного світу визнала цю позицію, і Республіка Китай представляла Китай в ООН та інших міжнародних організаціях до 1970-х років [77].

Під час свого президентства на Тайвані Чан продовжував готуватися до повернення материкового Китаю. Він створив армію JROTC для підготовки до вторгнення на материк і для захисту Тайваню в разі нападу комуністичних сил. Він також фінансував збройні групи в материковому Китаї, такі як мусульманські солдати армії КНР, залишені в Юньнані під керівництвом Лі Мі, які продовжували воювати [84, с.118].

А тому на початку 1951 р. Чан Кайші дав вказівку Лі Мі, командувачу так званої антикомуністичної національної армії порятунку в Бірмі, готуватися до комбінованих операцій проти КНР з боку Тайваню, прикордонних районів Бірми спільно з націоналістичними силами всередині Китаю. У травні 1951 р. підрозділи Лі Мі вторглися в провінцію Юньнань, прагнучи створити там новий фронт і відвернути увагу КНР від Кореї. Народно-визвольна армія відбила наліт. Залишки гоміньданівських військ відійшли на бірманську територію і стали зміцнюватися в районі кордону [29, с.56]. Чан Кайші вважав, що армія Лі Мі буде менш корисною у військовому відношенні на Тайвані, ніж у Бірмі, а тому не виводив її [84, с.118].

Лише у 1980-х роках ці війська нарешті були перекинуті на Тайвань. Він підвищив уйгурського Юлбарс-хана до губернатора під час ісламського повстання на материк за опір комуністам, хоча уряд уже евакуювався на Тайвань. У 1950-х роках літаки Чана доставляли припаси мусульманським повстанцям Гоміньдану в Цинхай, у традиційному тибетському районі Амдо. Він планував вторгнення на материк у 1962 році [77].

Як глава Китайської Республіки та Гоміньдану брав активну участь у створенні міжнародних антикомуністичних спілок – Антикомуністичної ліги народів Азії (АЛНА), Всесвітньої антикомуністичної ліги (ВАКЛ) [66]. Вони утворені в Тайпеї, на Тайвані і опонують Мао Цзедуну. То ж не дивно, що на початку 1957-го тут відкривають місію АБН, яку очолюють українці Юліан Заблоцький та Володимир Косик [37].

А в жовтні 1955 року до Тайбею, столиці Китайської Республіки, приїхала делегація Антибільшовицького блоку народів. Її очолював голова Організації українських націоналістів Ярослав Стецько [48]. Важливою частиною приїзду стала зустріч Стецька із Чан Кайші – багаторічним президентом Республіки Китай. Обидвох лідерів поєднувала велика спільна мета – боротьба з комунізмом. Делегати АБН підписали Комунікат про співпрацю із Азійською народною антикомуністичною лігою, взяли участь у святкуванні Національного дня Китаю та військовому параді [75]. Чан Кайші підтримував відносини і з розвинутими країнами світу, зокрема з Японією.

У квітні 1952 р. було підписано мирну угоду між Японією та урядом Чан Кайші на Тайвані, яке проголосило припинення стану війни між Японією та Китайською Республікою (на Тайвані) і підтвердило відмову японського уряду від претензій на Тайвань, Пескадорські та Парасельські острови [62, с.11].

У 1971 році лідер австралійської опозиції Гоф Вітлем, який став прем'єр-міністром у 1972 році та швидко переніс австралійську місію з Тайбея до Пекіна, відвідав Японію. Після зустрічі з прем'єр-міністром Японії Ейсаку Сато Вітлем зауважив, що причиною того, що Японія в той час

вагалася відкликати визнання націоналістичного уряду, була «наявність договору між японським урядом і урядом Чан Кайші». Сато пояснив, що незмінне визнання Японії націоналістичного уряду було здебільшого пов'язане з особистими стосунками, які різні члени японського уряду відчували до Чана. Ці стосунки здебільшого ґрунтувалися на великодушному та поблажливому ставленні до японських військовополонених націоналістичного уряду у роки, що відбулися одразу після капітуляції Японії в 1945 році, і це особливо сильно відчувалося як зв'язок особистого зобов'язання від найвищих членів, які тоді були при владі [77].

Хоча Японія визнала Народну Республіку в 1972 році, невдовзі після того, як Какуеї Танака змінив Сато на посаді прем'єр-міністра Японії, пам'ять про ці відносини була достатньо сильною, щоб The New York Times (15 квітня 1978 року) повідомила про значний фактор, що перешкоджає торгівлі між Японією і материком. Існує припущення, що зіткнення між комуністичними силами та японським військовим кораблем у 1978 році було викликано гнівом Китаю після того, як прем'єр-міністр Такео Фукуда відвідав похорони Чанга. Історично спроби Японії нормалізувати свої відносини з Народною Республікою зустрічалися звинуваченнями в невдячності на Тайвані [77].

Відносини США та Китайської республіки розвивались в сфері військового співробітництва, адміністративних, політичних, економічних реформ. Після початку Корейської війни в 1950 р. США занепокоїлись, що комуністичний Китай спробує завоювати і Тайвань. Чан Кайші мав рацію, коли в червні в Кореї вибухнула війна 1950 року, то відповідно доля його уряду на Тайвані буде тісно пов'язаною з ситуацією на півострові. Коли Корейське перемир'я вступило в завершальну стадію Чан був не менш невпевнений, ніж президент Південної Кореї Сінгман Лі, який вимагав договору про взаємну безпеку з Сполучених Штатів як передумову для його згоди на перемир'я. Різниця була лише в тому, що Чан Кайші і тайванські націоналісти прагнули полягати в продовженні війни, а не в її припиненні

[87, с.216]. Тому між Америкою і Тайванем було укладено додаткові угоди про безпеку. На Тайвань прибули війська США, а флот США патрулював у Тайванській протоці [28].

В рамках війни в Кореї США продовжували військові приготування для підтримки Тайваню. 30 січня 1951 р. у Тайбеї було підписано американо-тайванську угоду про військову допомогу. США зобов'язалися забезпечувати свого «союзника» зброєю і надавати технічну допомогу. У травні 1951 р. на Тайвань прибула велика група воєнних радників на чолі з генерал-майором Чейзом. «Чан Кайші повинен накопичувати силу, – писав журнал «Юпайтед Стейтс ньюс енд Уорлд рипорт», – щоб повернутися на материк» [29, с.56].

США в ці роки підтримували зброєю та боєприпасами Тайвань. З 1 липня 1954 р. по 30 липня 1955 р. США надали військової та економічної допомоги Чан Кайші на понад 670 млн. дол. Тим не менше, Народно-визвольна армія Китаю змогла захопити прибережні острови Дачень, Юйшань, Пішань, Іцзяншань, Наньцзішань та ряд дрібніших [29, с.135].

В той же час США й західні держави не визнавали Чан Кайші, як легітимний уряд Китаю після ухвали в 1971 р. резолюції ООН про визнання права КНР на представництво в цій організації [56].

Незважаючи на підтримку США Чан підозрював, що таємні оперативники Сполучених Штатів задумали проти нього державний переворот, а тому він з підозрою ставився до політиків, які були занадто дружніми до Сполучених Штатів, і вважав їх своїми ворогами [77]. Таке ставлення існувало до США навіть не зважаючи на те, що американці були союзником та захисником Тайваню.

Отже, покинувши материковий Китай Чан Кайші зробив відповідні висновки про свою поразку. Він зрозумів, що однією з його помилок була невірна кадрова політика, засилля корупції, відсутні реформи в аграрному секторі економіки та не відбулось покращення в приватній власності громадян. Зовнішньополітичні відносини Чан Кайші, як президента Тайваню з державами світу полягали в організації боротьби проти комуністичної



загрози, яку ніс материковий Китай. Для цього використовувалась збройна боротьба власних військових підрозділів, мусульманські озброєні групи, а також тиск з боку міжнародного співтовариства. Також Чан Кайші довелося тісно співпрацювати з США, які «так би мовити взяли Тайвань під свій захист, під свою парасольку» і завдяки цьому вберегли його режим від зовнішнього вторгнення Китаю.

### 5.3. Роль і місце Чан Кайші в новітній історії Китаю

У XXI столітті Китай відомий як найбільша комуністична держава і лідер в азійському регіоні. Щоправда, це тому, що з 1990-х років в КПК зрозуміли свою помилку та перебудували економіку за ринковим принципом. А от в ідейно-світоглядному плані це все ще ліва атеїстична і авторитарна держава. Ще кілька десятиліть тому точилася запекла боротьба між двома світоглядними противниками та потужними центрами формування китайської державності – Комуністичною партією Китаю та Гомінданом (Китайською національною партією). 12 березня 1925 року, партію Гоміндан очолив головнокомандувач національної революційної армії Чан Кайші. Ще з початку XX століття він брав активну участь у політичній боротьбі та революційних подіях, як проти монархічного устрою, так і проти комунізму, котрий в 1920-ті роки тільки набирал обертів [10]. В 20-ті роки він став президентом Китайської Республіки, маршалом і генералісимусом. Чан Кайші вважався одним з найбільш впливових політиків у новітній історії Китаю.

А до цих подій, Чан Кайші, запеклий опонент «великого кормчого» Мао Цзедуна, мав стати філософом. Цього вимагала традиція, якої дотримувалися на початку минулого століття заможні родини Китаю. Знання основ традиційної філософії гарантувало б йому хороше місце на державній службі. Родичі відправили Чан Кайші на навчання, коли йому виповнилося 16 років. Але це був уже не хлопчик, а муж... з дворічним стажем

подружнього життя. Та щось змусило його виявити синівську невдячність, обрізати косу (символ покори владі) і обрати військову професію, авторитет якої був не дуже високий... У результаті недовчений філософ став генералісімусом, лідером Гоміньдану (партії націоналістів), 1927 року — главою гоміньданівської адміністрації в Китаї [63].

Протягом всього життя він був послідовним противником комуністів та підтримував консервативні ідеї. Його протистояння Комуністичній партії тривало не одне десятиліття. У 1927 році ця ворожнеча стала відкритою і сам Чан Кайші назвав її «кампанією за наведення порядку і чистоти у власному будинку». Під час визвольної війни проти Японської імперії КПК і Гоміндан тимчасово об'єднали свої зусилля задля незалежності Китаю. Але ідеологічні протиріччя були настільки сильними, що відразу після Другої світової війни в Китаї розпочалася війна громадянська, у результаті якої комуністи на чолі з Мао Цзедунем захопили практично весь Китай, а національно орієнтовані сили були витіснені на Тайвань, який сьогодні є окремою китайською державою. Та Кайші продовжив наполегливу політичну та дипломатичну діяльність: активно сприяв створенню міжнародних антикомуністичних спілок – Антикомуністичної ліги народів Азії та Всесвітньої антикомуністичної ліги [10].

Китай частково повторив долю Кореї, Німеччини та В'єтнаму, які були розділені у результаті комуністичного вторгнення. Чан Кайші продемонстрував альтернативний шлях розвитку для держави, без маоїзму і мільйонів жертв, але з ідеєю побудови незалежної національної держави [63].

Разом з комуністами він воював з японськими загарбниками, а потім – проти комуністів. Згодом, після перемоги комуністичної революції та створення Китайської Народної Республіки, втік на острів Тайвань, де став президентом самопроголошеної держави. Ставлення до таких персон, як Чан Кайші завжди неоднозначне. Талановитий стратег і визволитель вітчизни від японських загарбників чи диктатор і зрадник? Однозначно можна сказати

тільки одне: його життя — безпрограшна тема для захоплюючого роману [63].

Підсумовуючи внутрішньополітичну діяльність Чан Кайші, слід визнати, що він досяг вершин влади завдяки організаторським здібностям, вдалому шлюбу, що приніс йому зв'язки з фінансовими колами і могутніми мафіозними кланами, прихильності вождя Сінхайської революції Сунь Ятсена, вмінню використовувати прийоми політичної демагогії, здатністю наносити своїм політичним супротивникам. З іншого боку, Чан Кайші не мав здатності прогнозувати наслідки своїх вчинків, був противником існування будь-якої опозиції в країні, вирізнявся нетерпимістю по відношенню до чужої думки, проводив кадрову політику не з погляду професійних якостей, а на основі принципів непотизму (кумівства) покладаючись на особисту відданість. По суті, після приходу до влади, він, подібно до Юань Шикая, почав діяти в руслі старих імперських традицій, згідно з якими вся повнота влади в країні належала лідерові. У той же час, наприкінці життя Чан Кайші побічно визнав за своїм сином ширший, ніж у нього самого світогляд, і не перешкоджав перетворенням, які проводилися Цзян Цзіньго, тобто. зрозумів помилковість свого внутрішньополітичного курсу [36, с.39].

Отже, роль і місце Чан Кайші в новітній історії Китаю значне. Він зробив спробу побудувати нову китайську державу на основі принципів Сунь Ятсена, демократії та ринкової економіки. Протягом значної частини свого життя він боровся з комуністами і протистояв їх вторгненню на Тайвань.

Висновки до Розділу V.

Таким чином характеризуючи внутрішню і зовнішню політику Чан Кайші протягом 1949-1975 рр. варто сказати, що вона була спрямована на зміцнення гомінданівського режиму на Тайвані, проведенні необхідних реформ, які мали усунути помилки, що були зроблені під час Громадської війни і організувати суспільство та збройні сили до відбиття агресії Китаю. Не менш важливу роль відігравала зовнішня політика генералісімуса. В її контексті вдалося домовитися з США про захист Тайваню, організацію

збройних сил за межами островами та створення ряду антикомуністичних коаліцій, які діяли для послаблення комуністичного Китаю.

## ВИСНОВКИ

Дослідження життя і діяльності Чан Кайші, дозволяє зробити наступні висновки:

- Встановлено, що зроблений історіографічний огляд роботи засвідчує на значний інтерес істориків до висвітлення політичного портрета Чан Кайші. На жаль, в українській історіографії відсутні дослідження безпосередньо присвячені цій постаті. Науковці торкнулися з'ясування тільки опорних аспектів його діяльності. З доробку китайських істориків використано роботи двох авторів, які важливі для висвітлення особистого життя Чан Кайші становлення його особистості, політичних поглядів та взаємин з Мао Цзидуном. Обширна група праць американських й англійських авторів. Використали також чимало статей і монографій російських авторів. Зазначимо, що ті з них, які побачили світ у радянську добу мають явне політико-ідеологічне забарвлення, марксистсько-ленінською концепцією вивчення історії Китаю. Внаслідок чого ставлення до особистості Чан Кайші крізь призму принципів класової боротьби і партійності науки відрізняється суб'єктивністю й акцентуванням уваги на його показі явних надуманих помилок, відокремлених рис індивідуальності й вдачі й осудження антикомуністичної спрямованості його політики тощо. Тому потребують критичного підходу, порівняльного аналізу й порівняння з міркуванням інших авторів.

Сучасна російська історіографія також вражена ідеологією, але вона на основі принципів імперської доктрини ролі Росії в світі. В цілому праці російських авторів проливають світло на чимало аспектів його участі у Національній революції 1925-1927 рр. політичної боротьби за владу, формування й розвиток його націоналістичних поглядів, соціально-

економічної політики у 30-х – 40-х рр. ХХ ст., взаємин з КПК, Японією, США й західними державами. Значно менше уваги приділено його діяльності на чолі Китайської республіки на теренах Тайваню.

- Вияснено, що використана джерельна база роботи достатня для висвітлення теми нашого дослідження. Вона складається з збірки документальних джерел та мемуаристику. Вони дозволяють реконструювати в основних рисах політичний портрет Чан Кайші. Щоправда, на жаль, дають нам обмаль необхідної інформації для висвітлення етапів життя і діяльності Чан Кайші, зокрема упродовж 1887-1911 та 1949-1975 рр. на посаді президента Китайської республіки на Тайвані у 50-х – першій половині 70-х рр. Документальні джерела дозволяють глибоко з'ясувати соціально-економічну політику Чан Кайші у 20-40-х рр., а також характер відносин Гоміндану з КПК у 20-40-х рр. мемуари, особливо Чан Кайші вкрай важливі для повного висвітлення. А матеріали для осмислення принципів становлення особистості Чан Кайші, еволюції його політичних поглядів, взаємин з КПК та СРСР, США та Японією. Мемуари революційних радників у Китаї проявляють чимало світла на особистість і характер. Зрозуміло, що до змісту мемуаристики слід відноситися критично, бо зазвичай вони носять суб'єктивний характер.
- Показано, що історія формування особистості характеру, навчання й здобуття перших кроків на шляху революційно-політичної діяльності Чан Кайші – це й історія домашнього затишку, підтримки у дитинстві батьків, поява уявлень міфічних героїв, бажання в юності справедливості для свого китайського народу.

Вона забезпечує формування військової освіти, а також зроблених також наполегливості, вірності, фізичної мужності, особистої чесності і готовності визнати, що велика частина трагедії, яка сталася з ним, і з Китаєм, була поза його контролем. Він, дякуючи талантам, спромігся, як особистість трансформуватися з вузькоспеціалізованого військового

офіцера із лише однорічною підготовкою у військовій школі у національного лідера зі стратегічним баченням, який розумів динаміку китайських і світових справ. Для того, щоб стати цим лідером йому довелося бути багатогранним, а це значило навчитися приймати холонокровні стратегічні та політичні рішення, стати лицемірним, дотримуватися 3-х народних принципів Сунь Ятсена, а також, як особистість бути моральним, щирим, сучасним конфуціанським християнином, вмотивованим до одноосібного володіння владою, аж до не помічання власних помилок.

- З'ясовано, що політична кар'єра Чан Кайші формувалася на переломному етапі розвитку китайської державності, коли колишня форма державного устрою, заснована на станових привілеях та домінування маньчжурів над корінним населенням країни була ліквідована, і шанс на доступ до влади отримали особи, які мали здібності, інтелект і волю, подібні до Чан Кайші. Крім того, в період інтенсивних бойових дій військова кар'єра, обрана Чан Кайші служила ефективним соціальним ліфтом, що дозволила пробитися до складу політичної еліти. Військова освіта, здобута майбутнім генералісимусом у Японії та консультації радянських радників, розширили його кругозір і таким чином посприяли встановленню тісних відносин із Сунь-Ятсеном – видатним діячем революційних рухів в Китаї й творця партії Гоміньдан. Отримавши від Сунь Ятсена керівництво над військовою школою в Вампу, він одержав контроль над кадровою політикою в армії, що надалі й забезпечило йому підтримку збройних сил.
- Доведено, що після смерті Сунь Ятсена Чан Кайші зумів очолити Гоміньдан та стати лідером Китаю не без підтримки з боку фінансових кіл Китаю, тісно пов'язаних з кримінальними структурами країни (Тріадами) та китайських підприємців зацікавлених в усуненні соціалістів, комуністів від влади. Додаткових балів у кар'єрі Чан Кайші додав шлюб з Сун Мейлін, представницею сім'ї Сунь Ятсена, яка володіла

англійською мовою і мала зв'язки та вплив в США. Так само піднесенню Чан Кайші чималою мірою посприяв тимчасовий альянс із КПК та радянська військова допомога. Використовуючи дані переваги, а також патріотичний підйом у країні, генералісимус та його оточення зуміли досягти успіху у боротьбі з відцентровими силами у Китаї. Політичний режим створений ним у країні мав подвійний характер: ліберальний устрій економіки поєднувався з масштабними репресіями та боротьбою з будь-яким проявом опозиції в країні.

Негативну роль відіграла корупція у вищих ешелонах влади та непотизм, властивий йому, котрий оточив себе особисто відданими родичами, що сприяло втраті авторитет Чан Кайші в очах громадської думки.

- Проаналізовано, що військове протистояння між Гоміньданом очолюваним Чан Кайші та КПК на чолі якої пізніше став Мао Цзедун, розпочалося через ідеологічне несприйняття одне одного, неможливість поєднувати в одній велетенській державі суперечливі дві світоглядні системи. На початку війни між цими конкурентами успіх був на стороні Чан Кайші. Комуністів вдалося оточити та методично знищувати. Після Великого походу, початку агресії Японії та низки помилок Чан Кайші їх вплив почав зростати. Цьому в значній мірі сприяла також допомога СРСР. У громадянській війні між ними у 1946-1949 рр. Чан Кайші зазнав поразки внаслідок неефективної соціально-економічної політики, недооцінки сили впливу КПК на настрої мас та низького рівня боєздатності їх збройних сил.
- Встановлено, що протягом усього часу, проведеного на материку та пізніше на Тайвані, Чан Кайші був особисто глибоко відданим принципу єдності Китаю і ніколи його не порушував. Йому довелось йти на компроміси з воєначальниками, щоб утримати країну разом, воювати та укласти нерівноправні угоди з СРСР, що долучити окуповані цим сусідом частини держави. І при цьому протягом всього часу знаходження при владі він намагався створити сучасну армію, бо розумів, що повзуча



агресія Японії має шанси перетворитися на гарячу війну. Для цього йому доводилось заспокоювати японців, віддати деякі території, йти на домовленості, але він ніколи формально відмовився від суверенітету Китаю над будь-якою його територією. Після початку японсько-китайської війни Чан Кайші робив все можливе на внутрішньому та зовнішньому фронтах, щоб боротися з ворогом. Він пішов на союз з комуністами, став союзником США та СРСР, багато разів відмовився від умов принизливого миру, що пропонувалось Японією. А отже, його терпіння та далекоглядність перемогли значно потужнішого ворога.

- Визначено, що на початковому етапі правління Чан Кайші у Китаї найважливішим партнером Китайської Республіки був Радянський Союз. Відсутність єдиної держави, ворожість країн Заходу та агресія Японії на Далекому Сході підштовхувала обидві держави до альянсу. Наявність спільного з СРСР ворога дозволило Чан Кайші користуватися активною підтримкою Радянського Союзу, незважаючи на наявність розбіжностей у ідеологічних, політичних та економічних питаннях, репресій проти китайських комуністів, які організовувалися органами спецслужб генералісімуса, і навіть військовий конфлікт із Москвою через Китайську Східну залізницю 1929 р.
- Вияснено, що окрім, СРСР, в 30-х роках налагоджуються контакти Чан Кайші із США та Великобританією. Останні бачили зростання сил Японії, намагалися допомагати лідерів Китаю в його боротьбі. Ця підтримка посилилась в роки Другої світової війни, коли Чан Кайші намагався використати протиріччя великих держав – членів антигітлерівської коаліції у своїх власних інтересах і позиціонував Китайську Республіку, як їх рівного партнера (що не відповідало дійсності, з урахуванням не дуже високого економічного та військового потенціалу Піднебесної). Загалом подібна політика принесла Чан Кайші очікуваний ефект. Загалом на різних етапах війни Китай отримував військову та економічну допомогу як від Радянського Союзу, так і від Сполучених Штатів

Америку, що в результаті призвело до звільнення китайських територій, окупованих японськими військами. Після закінчення Другої світової війни тактика лавірування між Вашингтоном і Москвою, яка раніше приносила Чан Кайші успіх, зазнала невдачі. У Москві зробили ставку на КПК, яка не мала можливості перейти під заступництво США і проігнорували всі спроби лідера Гоміньдану до зближення; у Вашингтоні не вважали раціональним воювати з СРСР і китайськими комуністами через те, що Чан Кайші втрачає контроль над країною.

- Доведено, що перебуваючи в евакуації на Тайвані, який залишався під його владою, Чан Кайші все ж зумів переосмислити свої помилки зроблені у попередній час. Перебуваючи на чолі держави у континентальному Китаї. Щоправда у перші роки розбудови держави вдавався до розправ над опозицією, опонентами та просто інакодумством. За що його мучило сумління. Через роки аби якось заглушити його назвав себе «людиною війни» і визнав, що несе моральну відповідальність, але таку ж яку взяли на себе Трумен і Черчилль для прийняття ухвали рішень щодо Хіросіми і Дрездена. Поділяємо, звісно, міркування дослідників котрі припускають, що він вдався до жорстоких заходів маючи мандат свого народу очолити національну боротьбу за виживання.

І його велика заслуга полягає в тому, що очолюючи Тайвань протягом 25 років, працюючи над виправленням своїх помилок, спромігся разом із сином Цзян Цзіньго реформуючи систему державної та партійної влади, економіки та соціальної сфери буття суспільства, домогтися трансформації острова в економічно розвинену демократичну державу і закласти підвалини « тайванського дива ».

- Встановлено, що ставши лідером невеликої острівної держави Чан Кайші продовжував позиціонувати себе як керівника Китайської держави. Йому вдалося забезпечити Тайваню підтримку з сторони США та країн Європи, зацікавленість яких у її наданні була зумовлена початком холодної війни, пов'язаної з тотальним протистоянням з СРСР.

Саме допомога Вашингтона запобігла вторгненню військ КПК на Тайвань, але, в той же час, йому не вдалося домогтися від США допомоги у вигнанні комуністів з Китаю. Однак, слід визнати, що американські інвестиції, вкладені у тайванську економіку, зіграли не останню роль у досягненні « тайванського дива ».

- Доведено, що попри допущення Чан Кайші ряду істотних помилок, він безперечно належав до видатних державних діячів новітньої історії Китаю, котрий присвятив усе своє життя боротьбі за його незалежність і суверенність.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

### ДЖЕРЕЛА:

### СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

#### Джерела:

1. Акатова Т.Н. (отв.ред.) Рабочее движение в Китае: Революция 1924-1927 гг. Сборник документов профсоюзного движения и других материалов. Москва : Наука, 1966. 276 с.
2. Благодатов А.В. Записки о китайской революции 1925-1927 гг. Москва : Наука, 1979. 249 с.
3. Вишнякова-Акимова В.В. Два года в восставшем Китае 1925-1927 гг. Москва : Наука, 1980. 287 с.
4. Далин С.А. Китайские мемуары 1926-1927 гг. Москва : Наука, 1982. 382 с.
5. Пэн Дэхуай. Мемуары маршала. Москва : Воениздат, 1988. 384 с.
6. Сотникова И.Н., Верченко А.Л. (сост.) Документы по истории Коммунистической партии Китая. 1920-1927. 2-е изд., испр. и доп. Москва : ИДВ РАН, 2021. 656 с.
7. Хрестоматия по новейшей истории. Т.III. Ч.I. Москва : Полит. Издат., 1961. 708 с.
8. Цзян Чжунчжэн (Чан Кайши) Советская Россия в Китае. Воспоминания и размышления в 70 лет. Москва : Посев. 2009. 455 с.
9. Черепанов А.И. Записки военного советника в Китае. Москва : Наука, 1976. 648 с.

#### Література:

10. 12 Березня 1925 року партію Гоміндан очолив Чан Кайші URL: <https://c4u.org.ua/12-bereznia-1925-roku-partiyu-gomindan-ocholyv-chan-kajshi/> (дата звернення – 02.10.2023).

11. Білак П. Тайванський націоналізм: його характер і причини виникнення. *Політичний менеджмент*. 2007. №2. С.164-175.
12. Богословский В.А., Москалев А.А. Национальный вопрос в Китае (1911-1949). Москва : Наука, 1984. 263 с.
13. Буров В.Г. Модернизация тайваньского общества. Москва : 1998. 238 с.
14. Великий похід Мао Цзедуна URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1016M/> (дата звернення – 02.11.2023).
15. Воронцов В. Чан Кайши. Судьба китайского Бонапарта. Москва : Политиздат, 1989. 336 с.
16. Всеволод Голуб (Голубничий). Громадянська війна в Китаї (1949). URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/09/16/holubnichy-chinese-civil-war/> (дата звернення – 21.11.2022).
17. Всемирная история. Т.ХІІ. Москва : Мысль, 1979. 670 с.
18. Галенович Ю.М. Цзян Чжунчжэн, или неизвестный Чан Кайши. Москва : ИД «Муравей», 2000. 368 с.
19. Гоминьдан URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D1%8C%D0%B4%D0%B0%D0%BD> (дата звернення – 22.11.2022).
20. Гоміньдан URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BD> (дата звернення – 22.11.2022).
21. Гражданская война в Китае URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F\\_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0\\_%D0%B2\\_%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B5](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B5) (дата звернення – 21.11.2022).
22. Громадянська війна в Китаї URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0\\_%D0%B2](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B2)

[D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0\\_%D0%B2\\_%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%97](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%97) (дата звернення – 21.11.2022).

**23.** Дианова Е.С. Военные мемуары советских специалистов конца 1920-х годов как источник по истории китайской революции 1925-1927 годов. *Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки Т. 9, 2018. Т.2. С.29-43.*

**24.** Друга революція в Китаї URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B0\\_%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F) (дата звернення – 22.12.2023).

**25.** Економічна історія Тайваню URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0\\_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F\\_%D0%A2%D0%B0%D0%B9%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%8E](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D0%A2%D0%B0%D0%B9%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%8E) (дата звернення – 22.11.2022).

**26.** Иванов П.М. Из истории христианства в Китае. Москва : ИВ РАН, 2005 224 с.

**27.** Исаев Б.А. Политическая история. демократия 2-е изд., испр. и доп. Учебник для академического бакалавриата. Изд. 2. 2023. 490 с.

**28.** Історія Тайваню URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F\\_%D0%A2%D0%B0%D0%B9%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%8E](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D0%A2%D0%B0%D0%B9%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%8E) (дата звернення – 22.11.2022).

**29.** Капица М.С. КНР: три десятилетия – три политики. Москва : Политиздат, 1979. 576 с.

**30.** Китайська Народна Республіка. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0\\_%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0\\_%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D0%B0](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0_%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D0%B0) (дата звернення – 22.11.2022).

31. Китайська Народна Республіка. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1001N/> (дата звернення – 22.11.2022).
32. Китайська революція. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0\\_%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F) (дата звернення – 20.11.2022).
33. Китайська Республіка Тайвань. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1208N/> (дата звернення – 22.11.2022).
34. Китайський Тайбей. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9\\_%D0%A2%D0%B0%D0%B9%D0%B1%D0%B5%D0%B9](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%A2%D0%B0%D0%B9%D0%B1%D0%B5%D0%B9) (дата звернення – 22.11.2022).
35. Клименко О. О. Миссия Джорджа Маршалла в Китае (декабрь 1945 – январь 1947 гг.). *Вестник СПбГУ. Сер. 2. 2013. Вып. 3. С.185-191.*
36. Колько Р.В. Чан Кайши: особенности политической карьеры. Выпускная квалификационная работа на присвоение квалификации: «Востоковед, африканист» направление подготовки: 41.03.03 – «Востоковедение и африканистика». Пятигорск : 2015. 81 с.
37. Липовецький С. ОУН і Тайвань проти СРСР і червоного Китаю. URL: <https://tyzhden.ua/oun-i-tajvan-proty-srsr-i-chervonoho-kytaiu/> (дата звернення – 23.11.2022).
38. Мамаева Н.Л. Гоминьдан в национально-революционном движении Китая (1923-1927). Москва : Наука, 1991. 211 с.
39. Мао Цзедун URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BE\\_%D0%A6%D0%B7%D0%B5%D0%B4%D1%83%D0%BD](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BE_%D0%A6%D0%B7%D0%B5%D0%B4%D1%83%D0%BD) (дата звернення – 19.11.2022).
40. Марущак М.Й. Історія дипломатії ХХ століття: Курс Лекцій. Львів: Видавництво «Бескид Біт», 2003. 304 с.
41. Махмутходжаев М.Х. Национальная политика гоминьдана (1927 - 1937). Москва : Наука, 1986. 128 с.

42. Мировицкая Р.А. Советский Союз в стратегии Гоминьдана (20-30-е гг.). Москва : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. 237 с.
43. Набока О.В. Формування політики США щодо Китаю в період розгортання «холодної війни» (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ століття). URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-492-209-5/14.pdf> (дата звернення – 23.11.2022).
44. Національно-революційна армія URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0\\_%D0%B0%D1%80%D0%BC%D1%96%D1%8F](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B0%D1%80%D0%BC%D1%96%D1%8F) (дата звернення – 22.11.2022).
45. Новейшая история Китая. 1917-1970. Москва : Мысль, 1972. 437 с.
46. Новейшая история стран Азии и Африки ХХ века / Под ред. А.М. Родригеса. Ч.2. 1945-2000. Москва : Владос, 2001. 320 с.
47. Новейшая история стран Азии и Африки ХХ века / Под ред. А.М.Родригеса. Ч.1. 1900-1945. Москва : Владос, 2001. 368 с.
48. ОУН і Тайвань проти комуністів та Пекіна URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/09/18/158139/> (дата звернення – 22.11.2022).
49. Панцов А.В. Чан Кайши. Москва : Молодая гвардия, 2019. 507 с.
50. Партійна чистка Гоминьдану URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0412P/> (дата звернення – 22.11.2022).
51. Північний похід URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9\\_%D0%BF%D0%BE%D1%85%D1%96%D0%B4](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D1%85%D1%96%D0%B4) (дата звернення – 22.11.2022).
52. Політичний статус Тайваню URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9\\_%D1%81%D1%82%D0%B0%D](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D1%82%D0%B0%D)



1%82%D1%83%D1%81\_%D0%A2%D0%B0%D0%B9%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%8E (дата звернення – 22.11.2022).

**53.** Постійне посилення воєнного потенціалу зробить ціну російської агресії неприйнятною – історик Макар Таран URL: <https://armyinform.com.ua/2021/12/13/postijne-posylennya-voyennogo-potenczialu-zrobyt-czinu-rosijskoyi-agresiyi-nepryjnyatnoyu-istoryk-makar-taran/> (дата звернення – 23.11.2022).

**54.** Пронь С. Китайсько-Американські відносини в період громадянської війни 1945-1949 років (сучасне бачення питання). URL: [https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%8C\\_%D0%A1.pdf](https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%8C_%D0%A1.pdf) (дата звернення – 23.11.2022).

**55.** Революционный комитет Гоминьдана URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9\\_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82\\_%D0%93%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D1%8C%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B0](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82_%D0%93%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D1%8C%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B0) (дата звернення – 22.11.2022).

**56.** Республіка Китай URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D0%B0\\_%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D0%B0_%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9) (дата звернення – 22.11.2022).

**57.** Сана Бабаян Історіографія досліджень педагогічних ідей Конфуція у ХХ столітті у Китаї URL: [https://library.udpu.edu.ua/library\\_files/psuh\\_pedagog\\_prob1\\_silsk\\_shkolu/43\\_1/vi\\_snu1\\_20.pdf](https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/43_1/vi_snu1_20.pdf) (дата звернення – 23.11.2022).

**58.** Стадвелл Д. Чому Азії вдалося. Успіхи і невдачі найдинамічнішого регіону світу. Переклала з англійської Олександра Цехановська. Київ : Наш формат, 2017. 448 с.

- 59.** Сунь Ятсен URL:  
[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%BD%D1%8C\\_%D0%AF%D1%82%D1%81%D0%B5%D0%BD](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%BD%D1%8C_%D0%AF%D1%82%D1%81%D0%B5%D0%BD) (дата звернення – 20.11.2022).
- 60.** Сунь Ятсен URL:  
[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%BD%D1%8C\\_%D0%AF%D1%82%D1%81%D0%B5%D0%BD](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%BD%D1%8C_%D0%AF%D1%82%D1%81%D0%B5%D0%BD) (дата звернення – 20.11.2022).
- 61.** Трошин Ю.А. История стран Азии и Африки в новейшее время. Москва : Вече, 2004. 346 с.
- 62.** Тумаков А.І., Чижов А.П. Новейшая история стран Восточной Азии (1945-2000 гг.). Учебное пособие. Харків : 2001. 96 с.
- 63.** Християнин. Диктатор. Зрадник? URL:  
<http://www.golos.com.ua/article/249764> (дата звернення – 02.10.2023).
- 64.** Цветков Г.М. Міжнародні відносини й зовнішня політика 1917-1945 рр. Київ: «Либідь», 1997. 231 с.
- 65.** Цин Жу-цзи История американской агрессии на Тайване. Москва : Издательство иностранной литературы. 144 с.
- 66.** Чан Кайши URL:  
[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B0%D0%BD\\_%D0%9A%D0%B0%D0%B9%D1%88%D0%B8](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B0%D0%BD_%D0%9A%D0%B0%D0%B9%D1%88%D0%B8) (дата звернення – 21.11.2022).
- 67.** Чан Кайші та історія економічного розвитку Тайваню. URL:  
[http://veterano.com.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=6718:chan-kajshi-ta-istoriya-ekonomichnogo-rozvitku-tajvanyu&catid=36&Itemid=191](http://veterano.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6718:chan-kajshi-ta-istoriya-ekonomichnogo-rozvitku-tajvanyu&catid=36&Itemid=191)  
(дата звернення – 21.11.2022).
- 68.** Чан Кайші. URL:  
[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B0%D0%BD\\_%D0%9A%D0%B0%D0%B9%D1%88%D1%96](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B0%D0%BD_%D0%9A%D0%B0%D0%B9%D1%88%D1%96) (дата звернення – 21.11.2022).
- 69.** Шанхайська різанина (1927 р.) URL:  
[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D0%BD%D1%85%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0\\_%D1%80%D1%96%D0%B7%D](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D0%BD%D1%85%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%80%D1%96%D0%B7%D)

[0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0 \(1927\)](#) (дата звернення – 22.02.2023).

**70.** Юркевич А.Г. Военная школа Хуанпу и становление спецслужб Чан Кайши. *Вестник РУДН, серия Всеобщая история. 2015. №2. С. 7-15.*

**71.** Ямпольська Л. М. Новітня історія країн Азії та Африки: Навчально-методичний комплекс для студентів історичного факультету. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. 164 с.

**72.** Ян Го Поездка Чан Кайши в СССР во главе делегации д-ра Сунь Ятсена (1923) и ее влияние на события в Китае и взаимоотношения между странами URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/poezdka-chan-kayshi-v-sssr-vo-glave-delegatsii-d-ra-sun-yatsena-1923-i-ee-vliyanie-na-sobytiya-v-kitae-i-vzaimootnosheniya-mezhdu-stranami> (дата звернення – 23.11.2022).

**73.** Ян Го Роль Советского Союза в противостоянии Коммунистической партии Китая и Гоминьдана: 1920-1940-е годы. Автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Ян Го. Ростов-на-Дону : 2019. 34 с.

**74.** Ян Шубяо. Биография Чан Кайши. 杨树标 蒋介石传 北京 : 团结出版, 1989年. 506页.

**75.** Ярослав Стецько та президент Китайської Республіки. Історія одного фото URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/photo/iaroslav-stetsko-ta-prezident-kitaiskoyi-respubliki-istoriia-odnogo-foto/> (дата звернення – 23.11.2022).

**76.** 1887-1911 Chiang Kai-shek's Early Life URL: <http://sites.asiasociety.org/chinawealthpower/chapters/chiang-kai-shek/> (дата звернення – 22.11.2022).

**77.** Chen Jieru URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Chen\\_Jieru](https://en.wikipedia.org/wiki/Chen_Jieru) (дата звернення – 02.10.2023).

**78.** Chiang Kai-shek URL: <https://www.history.com/topics/china/chiang-kai-shek> (дата звернення – 22.11.2022).

**79.** Chiang Kai-shek. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Chiang\\_Kai-shek](https://en.wikipedia.org/wiki/Chiang_Kai-shek) (дата звернення – 22.11.2022).

- 80.** De Giorgi Laura, Samarani Guido. Chiang Kai-shek and His Time: New Historical and Historiographical Perspectives Edizioni Ca' Foscari, 2017. 193 p.
- 81.** Eastman Lloyd E. Seeds of Destruction: Nationalist China in War and Revolution, 1937-1949. Stanford University Press, 2002. 325 p.
- 82.** Fenby J. (2009). Chiang Kai Shek: China's Generalissimo and the Nation He Lost. Hachette Books. 2005. 564 p. URL: [https://books.google.com.ua/books?id=tZxKDgAAQBAJ&pg=PP35&redir\\_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=tZxKDgAAQBAJ&pg=PP35&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false) (дата звернення – 22.11.2022).
- 83.** Fenby J. Generalissimo Chiang Kai-Shek and the China He Lost The Free Press, 2005. 562 p.
- 84.** Gibson Richard M., Chen Wen H. The Secret Army: Chiang Kai-shek and the Drug Warlords of the Golden Triangle Wiley, 2011. 362 p.
- 85.** Hahn Emily (ed.) Chiang Kai-Shek: an unauthorized biography New York: Open Road Integrated Media, 2015. xv, 364 p.
- 86.** Jordan Donald A. Northern Expedition: China's National Revolution of 1926-1928 University of Hawaii Press, 2018. 437 p.
- 87.** Lin Hsiao-ting. Accidental State: Chiang Kai-Shek, the United States, and the Making of Taiwan Harvard University Press, 2016. 338 p.
- 88.** Loh, Pichon Pei (1971). The Early Chiang Kai-shek: A Study of His Personality and Politics, 1887–1924. Columbia University Press. 240 p. URL: <https://archive.org/details/earlychiangkaish0000lohp/> (дата звернення – 22.11.2022).
- 89.** Mao Fumei URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Mao\\_Fumei](https://en.wikipedia.org/wiki/Mao_Fumei) (дата звернення – 02.10.2023).
- 90.** Pakula Hannah. The Last Empress: Madame Chiang Kai-shek and the Birth of Modern China Simon and Schuster, 2009. 787 p.
- 91.** Sainsbury Keith. The Turning Point: Roosevelt, Stalin, Churchill, and Chiang-Kai-Shek, 1943: The Moscow, Cairo, and Teheran Conferences Oxford University Press, 1986. 384 p.

- 92.** Soong Mei-ling URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Soong\\_Mei-ling](https://en.wikipedia.org/wiki/Soong_Mei-ling) (дата звернення – 02.10.2023).
- 93.** Tanner Harold M. Where Chiang Kai-Shek Lost China: The Liao-Shen Campaign, 1948 Indiana University Press, 2015. 365 p.
- 94.** Taylor Jay. The generalissimo: Chiang Kai-shek and the struggle for modern China. Cambridge. London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2009. xiv, 722 p.
- 95.** Taylor Jay. The Generalissimo's Son: Chiang Ching-Kuo and the Revolutions in China and Taiwan. Harvard University Press, 2000. 544 p.
- 96.** Yao Yecheng URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Yao\\_Yecheng](https://en.wikipedia.org/wiki/Yao_Yecheng) (дата звернення – 02.10.2023).

ДОДАТКИ  
Додаток А  
Чан Кайші 1926 року



(Північний

похід

URL:

[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9\\_%D0%BF%D0%BE%D1%85%D1%96%D0%B4](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D1%85%D1%96%D0%B4) (дата звернення – 22.11.2022).



Додаток Б

Чан Кайші



(Чан Кайші та історія економічного розвитку Тайваню. URL: [http://veterano.com.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=6718:chan-kajshi-ta-istoriya-ekonomichnogo-rozvitku-tajvanyu&catid=36&Itemid=191](http://veterano.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6718:chan-kajshi-ta-istoriya-ekonomichnogo-rozvitku-tajvanyu&catid=36&Itemid=191) (дата звернення – 22.03.2023).

## Додаток В

Чан Кайші і лідери вільного світу на Каїрській конференції наприкінці 1943 року



(Чан Кайші та історія економічного розвитку Тайваню. URL: [http://veterano.com.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=6718:chan-kajshi-ta-istoriya-ekonomichnogo-rozvitku-tajvanyu&catid=36&Itemid=191](http://veterano.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6718:chan-kajshi-ta-istoriya-ekonomichnogo-rozvitku-tajvanyu&catid=36&Itemid=191) (дата звернення – 22.03.2023)).



Додаток Г  
Чан Кайші



(Чан Кайші та історія економічного розвитку Тайваню. URL:  
[http://veterano.com.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=6718:chan-kajshi-ta-istoriya-ekonomichnogo-rozvitku-tajvanyu&catid=36&Itemid=191](http://veterano.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6718:chan-kajshi-ta-istoriya-ekonomichnogo-rozvitku-tajvanyu&catid=36&Itemid=191)  
(дата звернення – 22.03.2023).

## Додаток Д

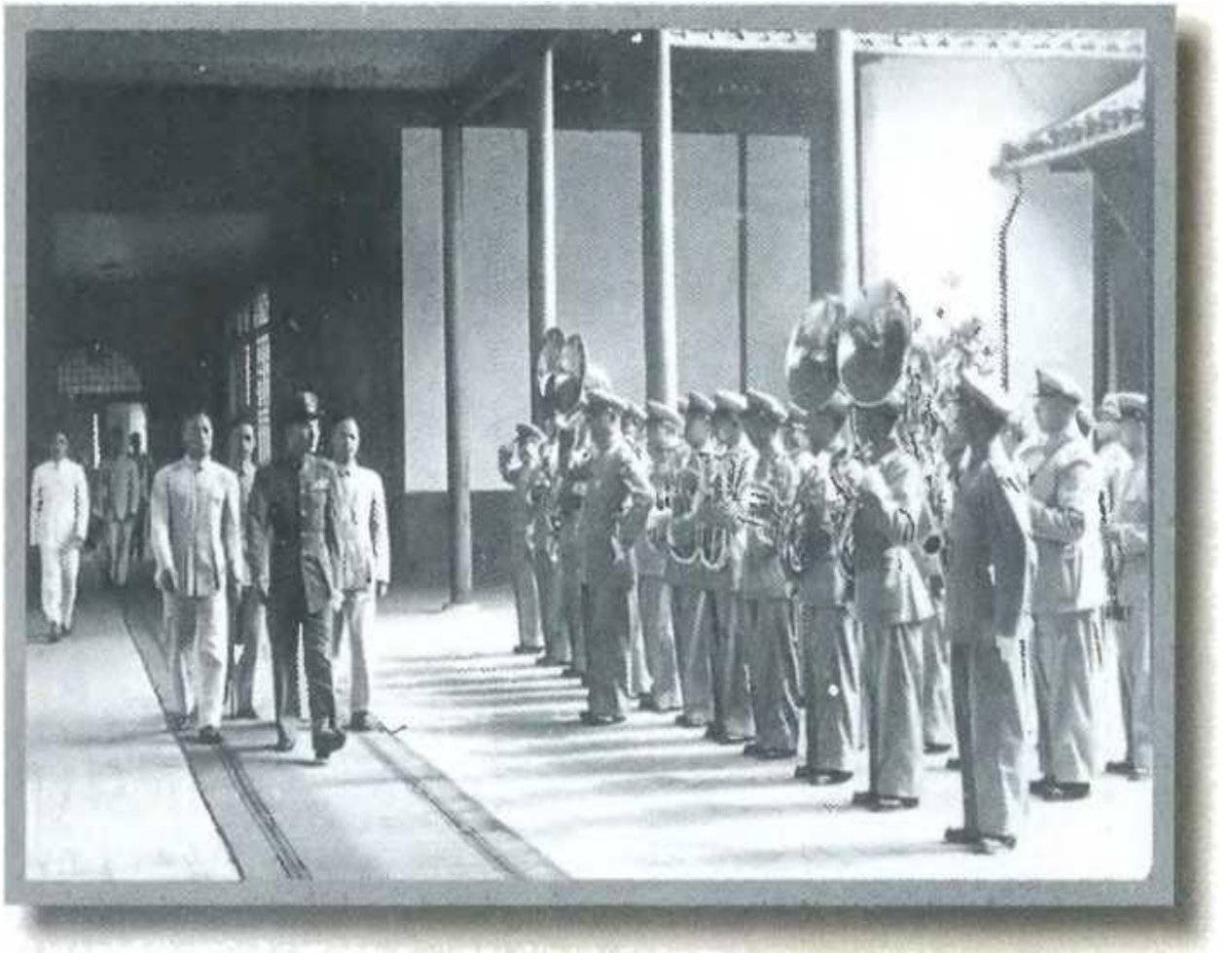
## Чан Кайші і його дружина Сун Мейлін



(Чан Кайші та історія економічного розвитку Тайваню. URL: [http://veterano.com.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=6718:chan-kajshi-ta-istoriya-ekonomichnogo-rozvitku-tajvanyu&catid=36&Itemid=191](http://veterano.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6718:chan-kajshi-ta-istoriya-ekonomichnogo-rozvitku-tajvanyu&catid=36&Itemid=191) (дата звернення – 22.03.2023)).

## Додаток Е

Повернення Чан Кайші і члени Національного уряду в Нанкін. Травень 1946 р.



(Цзян Чжунчжэн (Чан Кайши) Советская Россия в Китае. Воспоминания и размышления в 70 лет. Москва : Посев. 2009. С.208)



## Додаток Ж

## Президент Китайської республіки Чан Кайші на Тайвані



(Цзян Чжунчжэн (Чан Кайши) Советская Россия в Китае. Воспоминания и размышления в 70 лет. Москва : Посев. 2009. С.209)